

Medegefinancierd door
de Europese Unie

Monitoringsrapportage
1e cyclus
LIFE-IP Klimaatadaptatie
22-12-2023

ORG.ID

Kenmerk

R002-1288774-V01

Colofon

Dit rapport is gemaakt in opdracht van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en maakt deel uit van het programma LIFE-IP Klimaatadaptatie.

Titel: Monitoringsrapportage 1e cyclus LIFE-IP Klimaatadaptatie

Kenmerken

Project title: Netherlands National Adaptation Strategy on Climate Change, to Local Networks Accelerating Climate Resilience (NL-NASCCELERATE)

Project acronym: LIFE20 IPC/NL/000006 – LIFE-IP NL-NASCCELERATE

Deliverables:

A5. Monitoring and evaluation strategy

D5. General strategy for monitoring and evaluation of the overall impact of the LIFE-IP actions on NAS implementation, and working plan for collecting, processing and synthesizing all relevant information from the LIFE-IP actions and other relevant initiatives along the lines and logic of the four interrelated work packages.

D6. Detailed definition of main indicator themes, monitoring protocol and planning.

D7. Detailed definition of ecosystem functions restoration KPIs, monitoring protocol and planning.

Beneficiary: Ministry of Infrastructure and Water Management

Auteurs

Esther Snepvangers (TAUW), Monique de Groot (TAUW), Robert de Graaff (ORG-ID)

Opdrachtgever

Roald Wolters (ministerie van Infrastructuur en Waterstaat), Joost van der Ree (RIVM)

Datum

22 december 2023

Medegefinancierd door de Europese Unie. De opvattingen en meningen die worden geuit zijn echter uitsluitend die van de auteur(s) en komen niet noodzakelijk overeen met die van de Europese Unie of CINEA. Noch de Europese Unie, noch de subsidieverlenende autoriteit kunnen daarvoor verantwoordelijk worden gesteld.

Kenmerk

R002-1288774-V01

Summary “Monitoringsrapportage 1e cyclus LIFE-IP Klimaatadaptatie”

This document presents the results of the 1st cycle of the execution of the monitoring plan for the Dutch LIFE-IP Climate Adaptation program. The LIFE-IP Climate Adaptation program (2022-2027) is a Dutch program that is co-funded by the European Union and aims to accelerate the implementation of climate adaptation measures in the Netherlands. The goal of the program is to accelerate the execution of the National Adaptation Strategy, by removing major barriers to implementation at governmental, strategic and operational levels. Governments, businesses, civil society organizations, and citizens are already actively engaged in climate adaptation, all with the goal of making the Netherlands climate-proof by 2050. However, by organizing the measures more intelligently, the common goal of making the Netherlands more resilient to climate change, can be reached more quickly, effectively and efficiently.

To assess the program's effectiveness and efficiency, the program will be evaluated and monitored through a learning monitor. This monitor evaluates whether and how effectively the eighteen projects within the program contribute to accelerating the process of making the Netherlands climate-proof. The monitor, as part of a learning evaluation, typically serves three purposes: accountability, learning, and communication.

The LIFE-IP Climate Adaptation program focuses on four pillars, also known as “gears”, as they are interconnected, interdependent, and drive each other. The four pillars are: C1 - knowledge and tools, C2 - awareness and sense of urgency, C3 - governance and the integrated approach and C4 – business models and finance. By focusing on these four pillars, the LIFE-IP Climate Adaptation program can effectively overcome obstacles that impede the swift implementation of measures.

The pillars are monitored through a yearly learning cycle. Each cycle includes program days, a year report (through the accountability track) and quarterly meetings of the pillars. Each activity fuels the next and results into a continuous and growing learning process. The learning cycle is based on the triple loop learning theory. The implementation strategy for this monitor is based on interviews with the project- and gear leaders and several strategy sessions with the project team. This report presents the results of the first learning cycle.

The interviews with the project- and gear leaders and the strategy sessions determined the indicators that are monitored through the yearly cycle. The indicators are classified into categories such as throughput, output, outcome, and impact, which are assessed at the project, pillar, and program level (see figure 1).

Kenmerk R002-1288774-V01

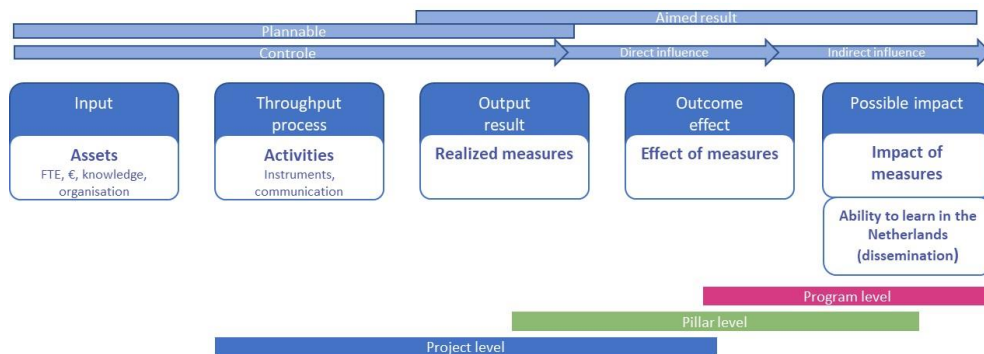

Figure 1: overview of the monitoring strategy

The indicators were also utilized to establish a “baseline measurement”, which indicates the status of each indicator at the start of the program. Progress on each indicator is requested annually through the annual report. Additionally, interim learning experiences are assessed and documented during meetings held every quarter with each gear.

Co-funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or CINEA. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Medegefinancierd door
de Europese Unie

Kenmerk R002-1288774-V01

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	5
1 Status van deze monitoringsrapportage	6
2 Inleiding	8
3 Monitoringsstrategie	9
3.1 Doel monitoring	9
3.2 Tandwielen en projecten	11
3.2.1 Uitleg tandwielen	11
3.2.2 Toelichting op de LIFE-IP projecten	11
4 Monitoringsprotocol	15
4.1 Startpunt monitoring	15
4.2 Type indicatoren	15
4.3 Monitoring proces	16
4.4 Organisatie	18
5 Rapportage 1e monitoringscyclus	18
5.1 D1 - Monitoring van tandwiel Kennis en tools (C1)	19
5.2 D2 – Monitoring van tandwiel bewustwording en urgentie (C2)	21
5.3 D3 – Monitoring van tandwiel governance en integrale aanpak (C3)	26
5.4 D4 – Monitoring van financieringsmodellen (C4)	29
5.5 D5 – Overall impact	32
5.6 D6 – Socio-economische impact	33
5.7 D7 - Ecologische impact	36
6 Conclusies en aanbevelingen	38

Kenmerk

R002-1288774-V01

1 Status van deze monitoringsrapportage

Deze monitoringsrapportage beschrijft de stand van zaken van de 1^e monitoringscyclus inclusief de monitoringsstrategie en het monitoringprotocol. De rapportage bouwt voort op het monitoringsplan en nulmeting van maart 2023. Het document is opgesteld op basis van:

- het Programma LIFE-IP Klimaatadaptatie;
- de offerte van TAUW en ORG-ID;
- de kwartaalbijeenkomsten van de 4 tandwielen;
- een werksessie tijdens de landelijke programmadag;
- de voortgangsoverleggen voor de monitoring met het ministerie van Infrastructuur en Water (IenW) en het RIVM;
- interviews met de tandwieltrekkers;
- de jaarrapportage van het programmteam.

Tijdens het opstellen van het monitoringprotocol bleek dat de gegevensverzameling voor de monitoring veel overlap had met de gegevensverzameling voor de financiële verantwoording. Ook is de behoefte geuit om lessen binnen en over de tandwielen heen meer te structureren. Op basis daarvan was een jaarcyclus (zie hoofdstuk 3) opgesteld met als doel het leren te faciliteren op 3 niveaus:

- Uitwisselen leerervaringen tussen projecten binnen tandwielen (tijdens kwartaalbijeenkomsten)
- Uitwisselen leerervaringen tussen projecten over tandwielen heen (tijdens programmadagen)
- Specifiek uitwisselen van leerervaringen die klimaatadaptatie in NL kunnen versnellen (via het disseminatie spoor)

Vanaf het begin van dit jaar is in het kader van de monitoring daarom steeds een van de projectteamleden van de monitor aanwezig geweest bij de kwartaalbijeenkomsten. Daarbij is de volgende informatie opgehaald:

- Wat gaat er goed? Waarom?
- Wat kan/moet beter? Waarom?
- Hebben jullie iets in de aanpak van het project veranderd? Wat? Waarom?
- Wat zou je extra kunnen gaan volgen om de impact van het project achteraf te kunnen beschrijven?

Om het draagvlak te behouden voor de monitoring, is de rol van het monitoringslid vooral te absorberen, te registreren en af en toe een vraag te stellen.

De observaties van de kwartaalbijeenkomsten zijn gepresenteerd en verdiept tijdens de programmadag op 13 oktober 2023. De volgende 4 thema's zijn hierbij als rode draad gehanteerd:

- Participatie
- Borging
- Programmering
- Samenwerken

Kenmerk

R002-1288774-V01

Bij de verdieping is aandacht besteed aan herkenning en urgentie van de observaties. Ook hebben we in groepen stil gestaan bij de individuele (project) en collectieve (tandwiel) leerervaringen en de wijze waarop deze worden vastgelegd.

De resultaten van de kwartaalbijeenkomsten en programmadag zijn gebruikt voor deze rapportage en aangevuld aan de hand van interviews met de tandwieltrekkers en de resultaten van de jaarrapportage van het programmateam.

Naast het rapporteren van de voortgang per D-activiteit, geven we aanbevelingen voor vervolgvaciteiten in de 2^e monitoringscyclus:

- Aanvullen en waar nodig aanpassen van het monitoringsplan op basis van nieuwe inzichten die uit de 1^e cyclus naar voren zijn gekomen (specials);
- Faciliteren van de 2e monitoringscyclus op tandwielniveau tijdens de kwartaalbijeenkomsten van de tandwielen in 2024;
- Faciliteren van de 2e monitoringscyclus op programmaniveau tijdens de landelijke programmadagen in maart en oktober 2024;
- Lessen destilleren uit de jaarrapportage;
- Na elke kwartaalbijeenkomst verbinding leggen met de actie Communicatie en Disseminatie: welke leerervaring/welk product leent zich om breder verspreid en over gecommuniceerd te worden? En afspreken wie de disseminatie/communicatie activiteit gaat uitvoeren.

Dit document is op 14 december 2023 besproken met het ministerie van I&W en vormt na vaststelling onderdeel van de rapportage aan LIFE-IP. De monitoring is een levend en lerend proces. In voorliggende rapportage zijn de opbrengsten tot nu toe vastgelegd. Volgende rapportages als onderdeel van de 2^e monitoringscyclus bouwen hierop voort.

Kenmerk

R002-1288774-V01

2 Inleiding

Voor u ligt de monitoringsrapportage voor het LIFE-IP Klimaatadaptatie. Het LIFE-IP klimaatadaptatie (2022-2027) is een Nederlands programma dat mede gefinancierd wordt door de Europese Unie. Het omvat maatregelen voor het versnellen van de uitvoering van klimaatadaptatiemaatregelen in Nederland. Om de effectiviteit van het LIFE-IP Klimaatadaptatie te bepalen, evalueren en monitoren we de projecten die vallen onder het programma. De evaluatie vindt plaats via een lerende monitor.

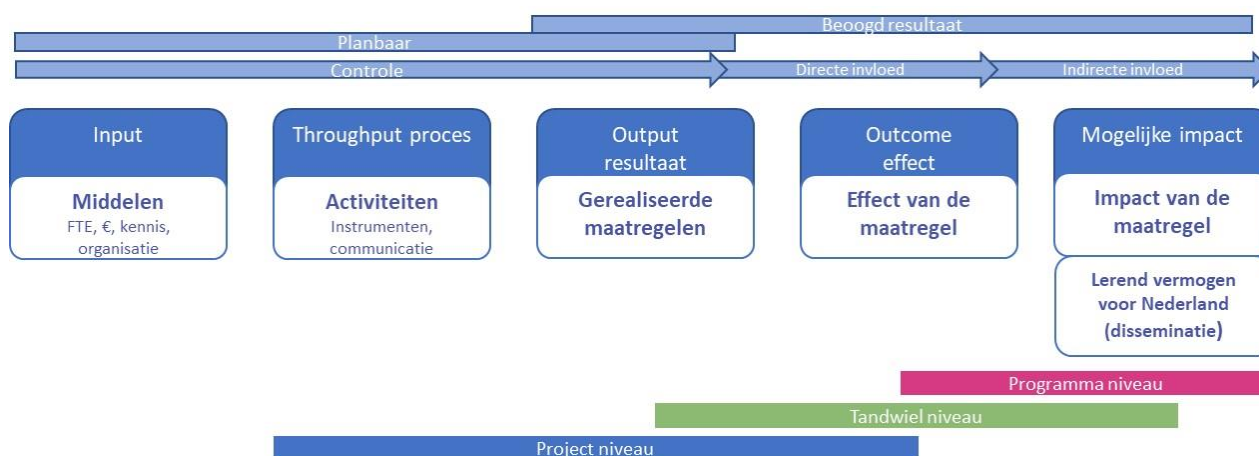
Het doel van het LIFE-IP Klimaatadaptatie is Nederland nog beter weerbaar maken tegen klimaatverandering door belemmeringen die bestaan bij implementatie van de Nationale klimaatadaptatiestrategie (NAS) weg te nemen. Overheden, bedrijven, maatschappelijke organisatie en burgers zijn al actief aan de slag met klimaatadaptatie. Dat doen ze met het doel om ervoor te zorgen dat Nederland in 2050 klimaatbestendig is. Wat er al gebeurt, kan echter nog beter, sneller en efficiënter. Vooral als we de maatregelen slimmer organiseren. Het LIFE-IP Klimaatadaptatie is in het leven geroepen om precies dat voor elkaar te krijgen. De monitoring is bedoeld om te evalueren of en hoe effectief de achttien projecten die onder het programma vallen een aantal belemmeringen voor de uitvoering van klimaatadaptatie weg kunnen nemen en om op basis van de leerervaringen in die projecten te komen tot project-overstijgende aanbevelingen/COM-producten/disseminatie voor versnelling van klimaatadaptatie in Nederland.

Deze monitoringsrapportage beschrijft de stand van zaken van de projecten op grond van de 1^e monitoringscyclus op basis van de monitoringsstrategie en het monitoringsprotocol. Hoofdstuk 3 vormt de monitoringstrategie en beschrijft *waarom* we monitoren en *hoe* we monitoren. Hoofdstuk 4 bevat het monitoringsprotocol en beschrijft *wat* we monitoren. Hoofdstuk 5 rapporteert de resultaten van de 1^e monitoringscyclus en beschrijft de voortgang ten opzichte van de nulmeting. In Hoofdstuk 6 doen we aanbevelingen voor vervolgvactiteiten in de 2^e monitoringscyclus.

3 Monitoringsstrategie

3.1 Doel monitoring

Monitoring kan plaats vinden op verschillende onderdelen en niveaus. Voor dit project maken we onderscheid tussen throughput, output, outcome en impact op project-, tandwiel-, en programmaniveau. Figuur 1 toont welke onderdelen we op welk niveau meten.

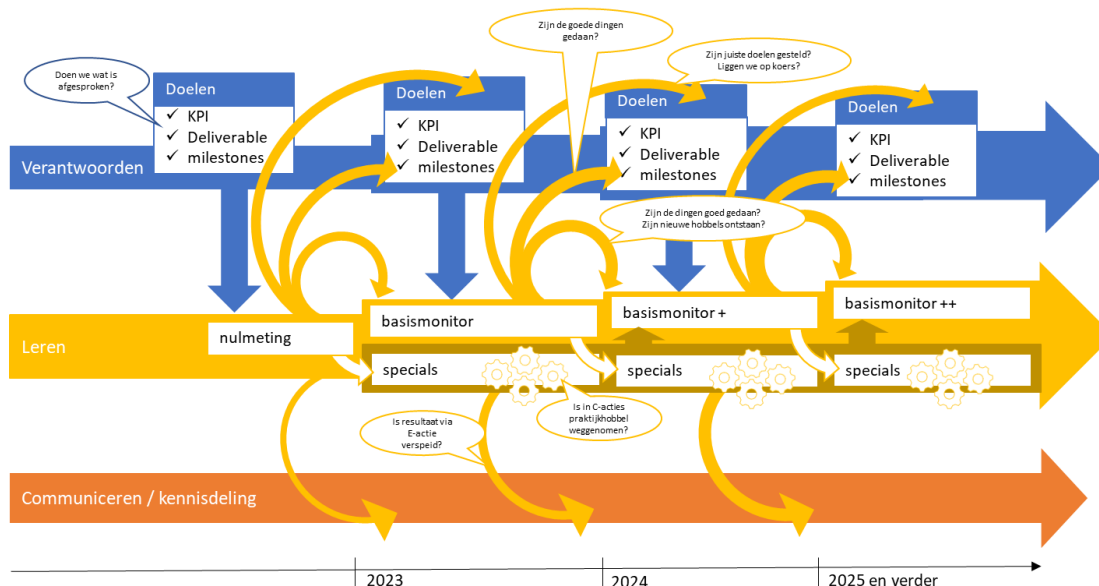
Figuur 1: Type indicatoren op project, tandwiel en programmaniveau.

Monitoring als onderdeel van lerende evaluatie dient veelal de volgende drie doelen: verantwoorden, leren en communiceren (zie figuur 2). De algemene verantwoording over de voortgang en communicatie van LIFE-IP Klimaatadaptatie vinden plaats in andere sporen van het programma (F-acties). Hierdoor kan de monitor waar in dit document over wordt gesproken (de zogenaamde D-acties) zich focussen op het leren. De monitor heeft als doel de bijdrage van het programma LIFE-IP Klimaatadaptatie aan de versnelling van NAS en DPRA in te schatten. De monitor doet dat op basis van het delen en bespreken van de uitkomsten van de monitoring. We maken hiervoor gebruik van de resultaten van het verantwoordingspoor zoals de jaarrapportages. Ook zorgen we ervoor dat onze lessen worden meegenomen in het communicatie en disseminatie spoor. Lerend evalueren en een lerende monitor vragen om een omgeving waarin informatie vrijuit gedeeld kan worden, zonder het risico dat die informatie door partijen, die niet bij het leren aanwezig waren, verkeerd geïnterpreteerd kan worden. Daarom wordt de leerinformatie pas na akkoord van de lerende partijen naar buiten gebracht.

Drie vragen en lessen staan centraal in de monitoring:

- Doen we de dingen goed? Oftewel, kan wat we doen beter? (Throughput + output)
- Doen we de goede dingen? Oftewel, kan hoe we het doen beter? (Outcome)
- Zijn de juiste doelen gesteld/licgen we op koers? Oftewel, vraagt waarom we het doen om bijsturing? (Impact)

Kenmerk R002-1288774-V01

Figuur 2: Visie op een lerende monitor

In figuur 2 is de 'lerende monitor' terug te zien als het gele spoor. Het spoor van 'verantwoording' is blauw. Het communicatie en disseminatiespoor is oranje. In het blauwe spoor wordt jaarlijks de voortgang gemonitord en gerapporteerd langs vastgestelde *Key Performance Indicators* (= sleutel prestatie indicatoren; KPI's), de beloofde producten en de vastgestelde mijlpalen.

Omdat we meerwaarde willen creëren voor het LIFE-IP Klimaatadaptatie als geheel alsook buiten het programma en voor de projecten zelf, is er de mogelijkheid om zogenaamde specials toe te voegen aan de monitoring.

De specials focussen bijvoorbeeld op:

- Data: verzamelen, ontsluiten, communiceren (zoals over hitte, pilots, demonstratieprojecten, bewustwording, actiebereidheid);
- Verbinding met de eigen organisatie, verankering in beleid (zoals over effecten beleidsinspanningen hitte, aantal betrokken overheidspartijen die aandacht aan klimaatadaptatie gezondheid besteden, aansluiting op andere monitors);
- Maatschappelijke ontwikkelingen en transitie die raken aan de activiteiten in de projecten (zowel hobbels als versnellers);
- Regionale of lokale verschillen die blijken uit de basismonitor.

Deze specials zorgen voor een aanvullende verdieping op het niveau van het programma, tandwiel of de projecten. De specials kunnen eenmalig gekozen worden maar ook aanleiding geven de basismonitor verder uit te breiden. De lijst met specials stellen we samen op basis van de behoefte van NAS, DPRA, de tandwieltrekkers en de projecten. Zo weten we zeker dat de monitor meerwaarde kan bieden.

Kenmerk R002-1288774-V01

De jaarlijkse monitoringscyclus kan aanvullende KPI's, producten of mijlpalen opleveren, die dan na akkoord van de deelnemende partijen jaarlijks kunnen worden uitgevraagd. De informatie die de monitoringscyclus oplevert, biedt ook basisinformatie voor het communicatie- en disseminatiespoor.

De monitoring, inclusief de strategie en het protocol, zijn continu in ontwikkeling. Het is immers een lerende monitor. De vragen die we in het monitoringsplan hebben vastgesteld, kunnen aan de hand van lessen die we leren aangepast worden. Aanpassing vindt plaats nadat deze getoetst en geaccordeerd zijn op de programmadag. De aanpassingen die we naar aanleiding van de 1^e monitoringscyclus voorstellen (zie hoofdstuk 6) worden op de programmadag in maart 2024 besproken.

3.2 Tandwielen en projecten

3.2.1 Uitleg tandwielen

LIFE-IP Klimaatadaptatie richt zich op vier thema's. In dit programma heten die ook wel 'tandwielen', omdat ze in elkaar haken, elkaar en de versnelling van klimaatadaptatie aanzwengelen en niet zonder elkaar kunnen. Door op die vier tandwielen te focussen, kan LIFE-IP Klimaatadaptatie gericht barrières wegnemen die een versnelde uitvoering van maatregelen in de weg staan.

De vier tandwielen zijn:

- Bundeling en uitwisseling van **kennis, ervaringen en tools** – C1 kennis en instrumenten
- Stimuleren van **de bewustwording en het urgentiebesef** ten aanzien van klimaatverandering - C2 bewustwording en gevoel van urgentie
- **Governance en integrale aanpak**, gericht op efficiënte organisatie en klimaatadaptatie als vanzelfsprekend onderdeel van alle ruimtelijke plannen en projecten – C3 bestuur en integrale aanpak
- Ontwikkeling van **nieuwe verdienmodellen en nieuwe vormen van financiering** – C4 bedrijfsmodellen en financiën

3.2.2 Toelichting op de LIFE-IP projecten

Onder het programma vallen 18 projecten, de zogenaamde tandwielprojecten. Elk project is gekoppeld aan één van de vier tandwielen. De uitvoering daarvan ligt bij provincies, gemeenten, waterschappen, GGD's, rijksinstanties en LTO-Noord. Alle tandwielprojecten zijn voorbeeldprojecten. De kennis en ervaring die daaruit voortkomt, wordt actief verspreid. Dit gebeurt via acties die zich richten op communicatie, netwerken tussen stakeholders en het reproduceerbaar maken en verspreiden van de resultaten in binnen- en buitenland. Een overzicht met de projecten per tandwiel is te zien in tabel 1, 2, 3 en 4.

Tabel 1: projectomschrijvingen tandwiel C1 Kennis en instrumenten

Projectnummer	Projectomschrijving	Projectdoel

Medegefinancierd door
de Europese Unie

Kenmerk

R002-1288774-V01

C1.1 - KNMI	Lokale meteorologische informatie over het huidige en toekomstige klimaat	Verbeteren van de toegankelijkheid en beschikbaarheid van lokale data over klimaatverandering door verschillende stakeholders
C1.2 - RWS	Ontwikkeling van een klimaatscan, klimaatkompas en actie tabel over ecosysteem restauratie bij natuur in natte Delta's	In kaart brengen van de verwachten effecten van klimaatverandering op het ecologisch functioneren van grote wateren
C1.3 - VGGM	Integratie van gezondheidsaspecten in klimaatadaptatie maatregelen: identificatie van maatregelen gerelateerd aan hittestress en infectieziekten	Het beschermen van de gezondheid van bewoners door het ontwikkelen en beschikbaar maken van richtlijnen voor GGD'en over hoe zij gemeenten kunnen adviseren en steunen bij het efficiënt en effectief integreren van gezondheid in klimaatadaptatie beleid

Tabel 2: projectomschrijvingen tandwiel C2 bewustwording en gevoel van urgentie

Projectnummer	Projectomschrijving	Projectdoel
C2.1 - Gemeente Arnhem	Naar een klimaatadaptief Arnhem	Het bewust maken van inwoners en organisaties in Arnhem over klimaatverandering en maatregelen die ze zelf kunnen nemen om de stad en hun eigen omgeving meer klimaatadaptief te maken
C2.2 - Gemeente Apeldoorn	City park Apeldoorn	Het transformeren van de binnenstad naar een groen en blauw gebied, om 1) een kwalitatief betere leefomgeving te creëren en 2) de effecten van klimaatverandering tegen te gaan.
C2.3 - Gemeente Groningen	Wijkklimaatmonitoring in Groningen	Het vergroten van bewustzijn en actiebereidheid bij bewoners/ondernemers en het promoten van samenwerking tussen de lokale overheid en bewoners/ondernemers.
C2.4 - Gemeente Rotterdam	Lokaal hitteplan in de gemeente Rotterdam	Ontwikkelen en toepassen van een lokaal hitteplan voor verschillende wijken in Rotterdam met als doel het voorkomen van negatieve gezondheidseffecten door hitte
C2.5 - Waternet Amsterdam	Amsterdam Rainproof	Vorbereiden en helpen van de stad Amsterdam in het omgaan met in

Medegefinancierd door
de Europese Unie

Kenmerk

R002-1288774-V01

		toenemende maten piekbuien door beter gebruik van regenwater en het voorkomen van schade door extreme regen. Rainproof zorgt voor meer bewustzijn en stimuleert het gevoel van urgentie door het bewust maken van gezamenlijke verantwoordelijkheid
C2.6 - Hoogheemraadschap Stichtse Rijnlanden	Vergroten sponswerking van het bodem- en watersysteem in de regio Utrecht Zuidwest	Verbeteren van stakeholder bewustzijn en hun actiebereidheid om kennis uit pi8lot projecten toe te passen en te ontwikkelen. De pilotprojecten generen kennis en ervaring dat we gebruiken en delen in en buiten het netwerk van partners die tegen dezelfde uitdagingen aanlopen.

Tabel 3: projectomschrijvingen tandwiel C3 Bestuur en integrale aanpak

Projectnummer	Projectomschrijving	Projectdoel
C3.1a en b - Gemeente Gouda en Hoogheemraadschap van Rijnland*	Bodemdaling in de gemeente Gouda: multi-stakeholder aanpak voor oplossingen tegen bodemdaling in Gouda	Bijdragen aan de ontwikkeling van kennis over bodemdaling aan de hand van een multi-stakeholder aanpak. Daarnaast bijdragen aan kennis verspreiding middels het nationaal kenniscentrum en het creëren van urgentie om actief iets tegen bodemdaling te doen.
C3.2a en b - Provincie Noord- Brabant en Waterschap Aa en Maas	Integrale aanpak klimaatadaptatie voor stroomgebieden in Noord-Brabant: ontwikkeling en realisatie van een integrale en multifunctioneel klimaatadaptatie plan voor rivier- beddingen in de provincie Noord-Brabant	Versterken en restaureren van het bodem-water-systeem in beekdalén, aangezien dit systeem de basis is voor een klimaat robuust, natuurlijke, economische leefomgeving.
C3.3 - Gemeente Dordrecht	Spuiboulevard – Gemeente Dordrecht	Ontwikkelen van beleid voor een groen-blauwe-leefomgeving (gebied Spuiboulevard) om te zorgen dat ambities van klimaatadaptatie gerealiseerd worden en een integraal multidisciplinaire aanpak gepromoot wordt door de stakeholders.

Kenmerk

R002-1288774-V01

C3.4 - Gemeente Zwolle	Climate Campus netwerk – governance	Ontwikkel, test en uitvoeren van een innovatie manier van samenwerken dat de campuscapaciteit verbeter om klimaatadaptatie in de IJssel-Vecht Delta te versnellen
C3.5 Waterschap Vallei en Veluwe - Regionale samenwerking	Klimaatbestendige regio Vallei en Veluwe	Verder ontwikkelen en uitbreiden van de regionale samenwerking tussen gemeenten, provincies en waterschappen in de Vallei-Veluwe regio
C3.6 Provincie Utrecht	Minder hittestress in de provincie Utrecht	Versnellen van de aanpak voor het verminderen van hittestress in de provincie Utrecht met de ambitie om de eerste koele regio te worden van Europa

Tabel 4: projectomschrijvingen tandwiel C4 bedrijfsmodellen en financiën

Projectnummer	Projectomschrijving	Projectdoel
C4.1 - Gemeente Súdwest-Fryslân	Businessmodellen voor het landelijk gebied en landbouw in Súdwest-Fryslân	Demonstreren van een economisch en ecologisch klimaat adaptieve landbouwsector en in landelijk gebied
C4.2 - LTO Noord en Deltaplan Agrarisch Waterbeheer**	Dialogo in dalend veen: ontwikkeling van een transformatieve toolkit met businessmodellen voor duurzame en circulaire landbouw in veenweidegebieden	Ontwikkelen van strategieën voor technische en economische transitie en functieverandering of adaptatie en de combinatie van beide in dialoog met boeren
C4.3 - Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit	Actieprogramma's klimaatadaptatie landbouw en natuur	Bewustwording creëren in de landbouwsector en natuurorganisaties voor klimaatverandering in 2030. Samenwerking tussen beide groepen promoten, gebaseerd op het gezamenlijk bewustzijn dat aanpassing tegen klimaatverandering noodzakelijk is op de lange termijn.

* Binnen het project 3.1 zijn partijen in gesprek met een nieuwe partner, die mogelijk ook toetreedt tot het consortium

** De financiering van project C4.2 is op moment van schrijven nog onduidelijk. Ook is de toekomstige rol van het project binnen het LIFE-IP programma op het moment van schrijven nog onduidelijk. Op dit moment is project C4.2 daardoor geen onderdeel van de monitoring.

4 Monitoringsprotocol

4.1 Startpunt monitoring

Voor de 1^e monitoringscyclus is gebruik gemaakt van hetzelfde monitoringsprotocol als voor de nulmeting. Het monitoringsprotocol is opgesteld met input uit de volgende bronnen/bijeenkomsten:

- Interview/uitvraag bij projectleiders (december 2022) (zie bijlage 1);
- Eerste opzet monitoringsstrategie;
- Interviews tandwieltrekkers/uitvraag voortgang bij projectleiders (januari/februari 2023);
- Eerste strategiesessie: monitoringssystematiek;
- Tweede strategiesessie: aanpassing monitoringsstrategie;
- Informatie uit de jaarrapportage over 2022.

4.2 Type indicatoren

De projecten, tandwielen en het programma monitoren we aan de hand van indicatoren. Deze indicatoren zijn meegegeven door het EU LIFE-IP programma (KPI's, producten en milestones), uitgebreid op grond van de LIFE-IP aanvraag en aangevuld met de informatie die is opgehaald bij de projecten en in de interviews met de tandwieltrekkers. Tabel 5 geeft een samenvattend overzicht van de indicatoren. De indicatoren zijn onderverdeeld in throughput, output, outcome en impact op project-, tandwiel-, en programmaniveau. De kleuren laten zien welke indicatoren we op welke niveau (**project**, **tandwiel** of **programma**) beschouwen. Naast de doelen per tandwiel monitoren we overall impact van het programma: de mate waarin versnelling van adaptatie plaatsvindt (D5), de socio-economische impact (D6) en de ecologische impact (D7). De project- en tandwielindicatoren maken onderdeel uit van de jaarrapportage en worden op tandwielniveau besproken tijdens de kwartaalbijeenkomsten. De leerervaringen worden in samenhang met de indicatoren beschreven. Tijdens de jaarlijkse bijeenkomsten is aandacht voor de mate waarin het LIFE-IP programma klimaatadaptatie in Nederland versnelt. Op dit moment beschikken we nog niet over indicatoren die dit op programmaniveau kunnen volgen.

Op basis van de leerervaringen kunnen nieuwe indicatoren aan het protocol worden toegevoegd, die vervolgens in deze jaarrapportage (blauw spoor) worden uitgevraagd en daarmee onderdeel worden van een nieuwe monitoringscyclus. De leerervaringen worden ook meegegeven aan het communicatie en disseminatie spoor.

Tabel 5: overzicht indicatoren per tandwiel

Throughput	Output	Outcome	Impact

Kenmerk R002-1288774-V01

D1	Ontwikkelen en ontsluiten lokale sectorspecifieke informatie	Vindbaarheid en bereikbaarheid	Kennishiaten	Klimaatinclusief beleid en beheer
		Gebruik van tools en informatie	Gebruik van klimaatkennis in beleid en beheer	
D2	Participatieplan	Aantal bereikte inwoners	Bewustwording	Lokale initiatieven
	Lokale participatietrajecten	Participatie guideline	Urgentiebesef	Actiebereidheid
D3	Bouwen en onderhouden netwerk stakeholders	Handreiking samenwerking; Coöperatief model	Integrale aanpak klimaatadaptatie; integrale ruimtelijke plannen	Uitvoering klimaatadaptatie in integrale ruimtelijke ontwikkeling
D4	Analyse integrale financiering en bestaande business models	Rapportage status business models en financiering; financieringsplan	Bewustwording nieuwe business models	Gebruik nieuwe business models voor financiering van klimaatadaptatie
D5				Versnelling van de implementatie van de NAS
D6		Aantal betrokken personen aantal betrokken bedrijven		Gezondheid en welzijn Werkgelegenheid Aanpassingsvermogen
D7			Biodiversiteit Veerkracht natuurlijk systeem Waterkwaliteit	

Bovenstaande indicatoren zijn gebruikt voor de “0-meting” (de stand van zaken per indicator bij aanvang) en voorliggende rapportage van de 1^e monitoringscyclus. Conform de cyclus (figuur 3) is de voortgang per indicator ten opzichte van de 0-meting jaarlijks uitgevraagd via de jaarrapportage. Tussentijdse leerervaringen zijn elk kwartaal tijdens de kwartaalbijeenkomsten onderzocht. Verdieping van de leerervaringen uit de kwartaalbijeenkomst heeft plaats gevonden tijdens de programmadag.

4.3 Monitoring proces

In de monitoringsstrategie worden meerdere aspecten meegenomen:

- Faciliteren van leren:
 - Uitwisselen leerervaringen tussen projecten binnen tandwielen

Kenmerk R002-1288774-V01

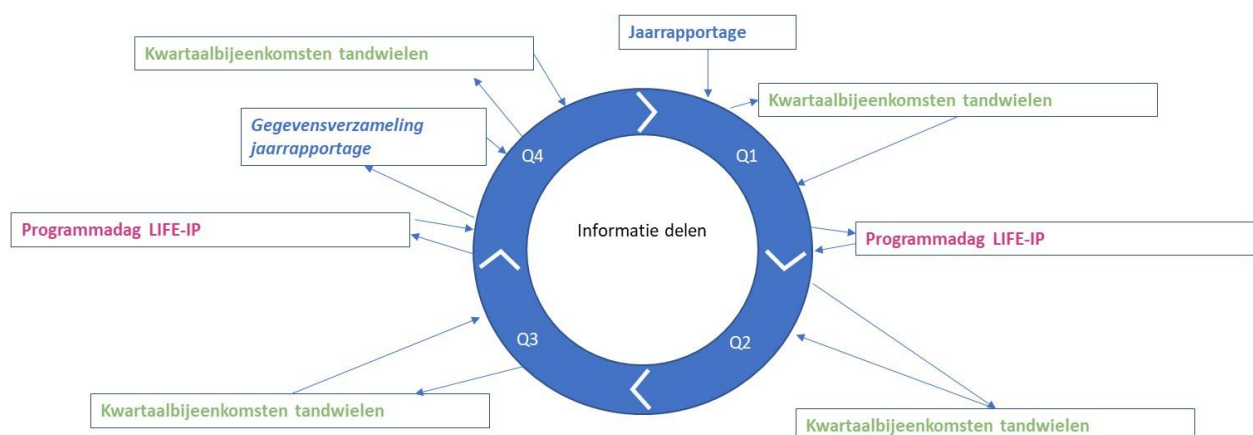
- Uitwisselen leerervaringen tussen projecten over tandwielen heen
- Specifiek uitwisselen van leerervaringen die klimaatadaptatie in NL kunnen versnellen (over de tandwielen heen).
- Interpretieren van de leerervaringen gericht op te verzamelen informatie
- Voortgangsinformatie (input, throughput, output, outcome en impact) doen verzamelen via de jaarlijkse inventarisatie t.b.v. de jaarrapportage
- Meegeven van de jaarlijks opgehaalde informatie aan de projecten t.b.v. het leerproces

Drie type monitoring vragen staan centraal:

- Doen we wat is afgesproken?
- Wat zijn de effecten van maatregelen in de praktijk?
- Liggen we op koers?

Naast de voortgang op KPI's, producten en mijlpalen, worden ook de leerervaringen jaarlijks geïnventariseerd en meegenomen in een jaarlijkse monitoringsrapportage. Dit volgt een vaste jaarlijkse cyclus (zie figuur 3). De volgende bijeenkomsten en rapportages vinden jaarlijks plaats:

- Vier kwartaalbijeenkomsten worden georganiseerd. Hierbij komen projecten van een tandwiel samen en wordt informatie met elkaar gedeeld.
- De tweejaarlijkse programmadagen LIFE-IP Klimaatadaptatie (voorjaar en najaar). Hierbij leren de verschillende tandwielen onderling. De programmadagen vinden plaats in het kader van het LIFE-IP Klimaatadaptatie in het algemeen en zijn niet alleen voor monitoring. Gebruik maken van deze programmadagen is het meest efficiënt omdat alle partijen dan bij elkaar zijn. Tijdens deze dagen kan output van de kwartaalbijeenkomsten van de tandwielen tussen tandwielen onderling gedeeld worden.
- Begin Q4, de gegevensverzameling voor de jaarrapportage.
- Begin Q1, de jaarrapportage. De jaarrapportage loopt via het spoor van verantwoording (en staat feitelijk buiten het monitoringsproces), maar de opbrengst van de jaarrapportage gebruiken we als input voor de lerende monitor.

Figuur 3: jaarcyclus

Kenmerk R002-1288774-V01

Bij het schrijven van deze monitoringsrapportage hebben we de 1^e jaarcyclus doorlopen. De leerervaringen zijn gevalideerd tijdens de programmadag in Q3 en via interviews met de tandwieltrekkers. Op basis van de leerervaringen die in deze eerste monitoringscyclus zijn 'opgehaald', stellen we in hoofdstuk 6 aanbevelingen op voor de 2^e monitoringscyclus. Deze worden getoetst en geaccordeerd tijdens de programmadag in maart waarna ze meegenomen worden in de rapportagecyclus.

4.4 Organisatie

De organisatie van de monitoring bestaat uit de volgende stakeholders:

- Projectleiders
- Tandwieltrekkers
- Coördinator LIFE-IP Klimaatadaptatie (Ministerie van IenW en RIVM)

De **projectleiders** hebben in de monitoring de kennis over hun eigen projecten. Zij kunnen aangeven welke monitoringsbehoefte ze hebben op hun thema of op projectniveau. De projectleiders leveren data aan voor de monitoring en denken mee in de specials.

De **tandwieltrekkers** hebben zicht op de overall doelen van een tandwiel. Zij denken mee in hoe de tandwielen gemeten worden. Met de uitkomsten van de monitoring kunnen zij binnen hun tandwiel sturen op gewenste resultaten. Voor de tandwieltrekkers is het dus van belang dat de indicatoren aansluiten op de doelen voor hun tandwiel. Drie van de vier tandwieltrekkers zijn zelf ook betrokken bij een project. Bij het vierde tandwiel wordt de rol van tandwieltrekker vervuld door iemand van het coördinerende ministerie.

De **coördinatie** van het gehele programma ligt bij het ministerie IenW en het RIVM. Zij geven sturing aan de gehele monitoringscyclus. Ook bepalen zij wat op programma niveau gemeten moet worden.

5 Rapportage 1e monitoringscyclus

In deze rapportage bespreken we de voortgang van de 1^e monitoringscyclus. De eerste monitoringscyclus is gebaseerd op de 0-meting en de kwartaalbijeenkomsten en de programmadag die sinds de 0-meting zijn georganiseerd. De 0-meting is uitgevoerd op basis van de oorspronkelijke LIFE-IP aanvraag, de jaarrapportage, interviews met elk van de tandwieltrekkers, een verdiepende uitvraag via de e-mail en de eerste programmadag in maart 2023. Na de 0-meting zijn de leerervaringen doorlopend opgehaald bij de kwartaalbijeenkomsten in Q2, Q3 en Q4. In totaal zijn er 9 kwartaalbijeenkomsten geweest: één keer bij tandwiel D1 (4 september 2023), twee keer bij tandwiel D2 (17 april 2023 en 12 september 2023), vier keer bij tandwiel D3 (9 februari 2023, 8 juni 2023, 28 september 2023 en 14 december 2023) en twee keer bij tandwiel D4 (10 mei 2023 en 5 oktober 2023). Nadat de kwartaalbijeenkomsten hebben plaatsgevonden zijn de opgehaalde bevindingen getoetst bij de tweede programmadag in oktober 2023.

5.1 D1 - Monitoring van tandwiel Kennis en tools (C1)

De indicatoren voor D1 zijn weergegeven in tabel 6.

Tabel 6: overzicht indicatoren D1

Throughput proces	Output resultaat	Outcome effect	Impact
Ontwikkelen en ontsluiten lokale sector specifieke informatie	Vindbaarheid en bereikbaarheid	Kennishiaten	Klimaatinclusief beleid en beheer
	Gebruik van tools en informatie	Gebruik van klimaatkennis in beleid en beheer	

Ontwikkelen en ontsluiten lokale sector specifieke informatie

Er is veel kennis beschikbaar, maar het is een uitdaging om deze kennis op een makkelijke en snelle manier vindbaar te maken. Tandwiel C1 heeft daarom als hoofddoel het beschikbaar en vindbaar maken van kennis. De projecten die onder het tandwiel vallen ontwikkelen twee tools en één handreiking. De tools en handreiking zijn met name bedoeld voor decentrale overheden.

De I&W kennisagenda is afgerond en wordt veel gebruikt als naslagwerk. Omdat er veel behoefte is deze actueel te houden, is het actualiseren en prioriteren van de kennisagenda opgenomen in het nieuwe kennisprogramma I&W. In dit onderzoeksprogramma zal de focus liggen op het delen en uitwisselen van kennis, vooralsnog alleen vanuit de eigen I&W dossiers. Een deel van de kennisagenda is bovendien al geborgd in het Nationaal Uitvoeringsprogramma Klimaatadaptatie (2023-2030). De belangrijkste les die tot nu toe uit het tandwiel getrokken kan worden is dat focus moet liggen op oproep tot actie en de uitvoering centraal moet staan: hoe kunnen we kennis behoefte- (in plaats van aanbod-)gestuurd vertalen naar bruikbare informatie en handreikingen voor de praktijk. Deze behoefte wordt opgehaald uit de Community of Practices.

Voor het ontwikkelen en ontsluiten van sectorspecifieke informatie worden door het KNMI tijd- en klimaatreeksen ontwikkeld. Vooralsnog werd voor tijdsreeksen altijd maar één methode gebruikt, maar gekeken wordt of er (afhankelijk van het klimaateffect) ook andere methodes gebruikt kunnen worden.

Voor de klimaatscan natuur in natte delta's - die door RWS binnen dit tandwiel wordt ontwikkeld - leveren andere methoden voor tijdsreeksen mogelijk ook aanvullende inzichten op. Indicatoren om de impact van te verwachten effecten van klimaatverandering op het ecologisch functioneren van grote wateren meetbaar te maken zijn reeds samen met een Community of Practice (CoP) vastgesteld. Samenwerking en afstemming met aanpalende onderzoeken door Deltares en WUR vindt plaats. Voor de scan wordt gebruikt gemaakt van de KNMI '23 scenario's. Voor het ontwikkelen van de klimaatreeksen is informatie nodig die wordt ontwikkeld binnen een ander project. De plannings

Kenmerk

R002-1288774-V01

moeten nog op elkaar afgestemd worden, maar dit zal niet tot grote vertragingen leiden. De projecten liggen op koers en vragen niet om bijsturing.

VGGM heeft, met inbreng van andere GGD'en, voor de doelgroep GGD's en gemeenten een handreiking opgesteld. De handreiking geeft handvatten voor een integrale aanpak op het gebied van hitte, infectieziekten en UV-straling.

Vindbaarheid en bereikbaarheid

De kennisagenda en nieuwe KNMI-klimaatsscenario's zijn de afgelopen maanden ontsloten via de website www.klimaatadaptatienederland.nl. Aanvullende informatie en tools voor lokale effecten en impacts worden - zodra beschikbaar - ook via deze website ontsloten. Op deze manier wordt alle relevante informatie via een centrale plek beschikbaar gesteld en beheerd.

De VGGM handreiking is in eerste instantie alleen ter beschikking gesteld aan alle GGD's. Het eerste half jaar van 2024 zal gebruikt worden om de handreiking te testen met de GGD. Daarna wordt de handreiking waar nodig aangepast en openbaar gemaakt waardoor ook gemeenten en andere partijen de handreiking kunnen inzien en toepassen.

Gebruik van tools en informatie

Er zijn nog geen gegevens bekend over het daadwerkelijk gebruik van tools. Het gebruik van de nieuw ontwikkelde tools en informatie zal worden bepaald op basis van het aantal keer dat een tool wordt voorgeschreven, bijvoorbeeld in actieplannen. Naast het kwantitatief monitoren van het gebruik van de tools, is er ook behoefte in het meten van de wijze van gebruik van de tools. Dat levert inzicht in hoe in de toekomst door participatie van een gebruikersgroep en/of een CoP bruikbare, doelgroep specifieke tools kunnen worden ontwikkeld. Ook geeft het inzicht in waarom de tool gebruikt wordt en op welke manier de tool inzicht geeft. Daarnaast is er behoefte aan inzicht in de volgende vragen:

- Zijn de ontwikkelde tools bruikbaar?
- Wordt hiermee de kennis of inzicht van gebruikers vergroot?
- In welke mate dragen de tools bij aan kennisdeling/ vergroting?
- In hoeverre hebben de tools impact op het gebiedsbeheer?
- Zijn er nieuwe perspectieven ontstaan door de handleiding?
- Heeft de handreiking geholpen bij acties die anders niet waren ondernomen?

De focus van de C1.1 en C1.2 ligt vooralsnog op het ontwikkelen van de tools. Hierbij worden gebruikerswensen meegenomen in de vorm van CoPs. Bij de lancering van de tools wordt ook gekeken naar hoe het gebruik gemonitord kan worden. Stichting CAS houdt bij hoe vaak de pagina's van www.klimaatadaptatienederland.nl worden geraadpleegd.

De disseminatie en monitoring van de VGGM handreiking is deels ook voorzien binnen de E-acties van LIFE IP. Voor het komend jaar zijn verschillende bijeenkomsten en werksessie gepland om doorwerking van de handreiking te borgen op verschillende niveau (bestuurlijk, beleidsmatig en operationeel), zowel nationaal als regionaal. Hierbij wordt beoogd ook doelgroepen te bereiken die vooralsnog ver van het thema hitte afstaan, zoals bijvoorbeeld jeugdartsen van de GGD.

Kenmerk R002-1288774-V01

Kennishiaten

Elk van de C1-projecten heeft een CoP voor het uitwisselen van kennis. Onderling wordt ook steeds meer kennis uitgewisseld en door vertaald, zowel binnen het tandwiel als doorbuiten (o.a. via de KIN (Klimaatonderzoek Initiatief Nederland) 3-daagse en de RWS-conferentie).

Gebruik van klimaatkennis in beleid en beheer

De kennisvragen uit de kennisagenda zijn als een van de bronnen gebruikt om in de NUPKA aan te geven op welke thema's een kennisbehoefte ligt. Daarmee leggen de opgehaalde kennisvragen uit de kennisagenda ook een zeer sterke fundering voor het kennisprogramma wat momenteel in ontwikkeling is.

Klimaatinclusief beleid en beheer

De VGGM handreiking richt zich op concrete oplossingen, waaronder beleidsmaatregelen. De handreiking omschrijft ook hoe deze (procesmatig) geborgd dienen te worden in de organisatie.

5.2 D2 – Monitoring van tandwiel bewustwording en urgentie (C2)

De indicatoren voor D2 zijn weergegeven in tabel 7.

Tabel 7: overzicht indicatoren D2

Throughput proces	Output resultaat	Outcome effect	Impact
Participatieplan	Aantal bereikte inwoners	Bewustwording	Lokale initiatieven
Lokale participatietrajecten	Participatie handleiding	Urgentiebesef	Actiebereidheid

Participatieplan

Drie van de zes projecten (2.2., 2.3 en 2.6) maken als onderdeel van hun project een participatieplan of een vorm daarom. De gemeente Apeldoorn maakt een participatieplan waarin ze vastlegt hoe ze bewoners en andere stakeholders meeneemt in de herinrichting van de binnenstad. De gemeente Groningen stelt een participatiestrategie op waarin verschillende doelgroepen worden omschreven. Ook bevat de strategie instrumenten om groepen en individuen positief te beïnvloeden i.r.t. klimaatadaptatie. Ten slotte stelt de HDSR per demonstratieproject een communicatie en participatie strategie op. Hierin leggen ze samen met inwoners vast hoe ze hun gaan betrekken en bereiken. De participatieplannen zijn nog niet in de kwartaalbijeenkomsten besproken. Daarom zijn er nog geen leerervaringen over bekend.

Lokale participatietrajecten

De projecten werken op verschillende manieren aan lokale participatie. Amsterdam is bezig met een netwerk van organisaties in het platform Rainproof; Arnhem heeft platform Arnhem Klimaatbestendig en werkt met een AANjaagfonds (subsidie voor Arnhemmers die samen aan de slag willen met het verduurzamen van hun straat, buurt of wijk en daardoor van onderop bijdraagt aan bewustwording);

Kenmerk

R002-1288774-V01

Groningen werkt met klimaatambassadeurs per wijk of buurt; en Rotterdam richt zich samen met organisaties uit het sociale domein op communicatie (hitteplan) en het hittebestendig maken van de gebouwen en hun omgeving. Daarnaast bleek uit de programmadag in oktober dat ook andere projecten buiten het tandwiel bij LIFE-IP bezig zijn met participatie.

Uit de kwartaalbijeenkomsten en de programmadag kwamen verschillende leerervaringen over lokale participatietrajecten naar voren. Als belangrijkste leerervaring is benoemd dat participatie om bewustwording voor klimaatadaptatie te vergroten vanuit onderop moet komen. Dat betekent dat inwoners zelf starten met een initiatief en/of gestimuleerd worden zelf met een initiatief te starten (bijvoorbeeld met subsidie zoals het AANjaagfonds). De gemeente participeert als het ware bij bewoners in plaats van andersom. In de projecten van het tandwiel is meermaals op deze manier gewerkt. Zo is het platform van Arnhem begonnen vanuit een lokaal initiatief. De projecten benadrukken dat een project dat vanuit bewoners start het meest bijdraagt aan bewustwording. Ook noemen de projecten dat zo'n project bijdraagt aan een olievlekwerking van bredere bewustwording over klimaatadaptatie. Tegelijkertijd is dit effect - voor zover bekend - niet kwantitatief of kwalitatief vergeleken met het effect van een project dat niet van onderop is gestart. Meer onderzoek is dus nodig om harde conclusies aan deze observaties te koppelen.

Om richting te geven aan *hoe* je lokale participatietrajecten inricht om het grootste effect op gevoel van bewustwording en urgentie te bereiken, werden een aantal leerervaringen benoemd. Zo werd de tip gegeven om ludieke acties op te zetten en maatwerk per buurt te leveren (o.a. project C2.1 past dit toe). Uit de kwartaalbijeenkomst kwam naar voren dat er een balans moet zijn tussen vertrouwen hebben en kaders meegeven. Geef bij bewoners wel aan welke ruimte ze waar hebben. Dit biedt duidelijkheid. Maar ga niet streng controleren. Uit steekproeven in onder andere Arnhem kwam naar voren dat er maar een enkeling zich niet aan de (lange termijn) regels en doelen houdt (bijvoorbeeld in het geval van het gebruik van de tegeltaxi en de subsidie voor groenblauwe initiatieven). Uit de ervaringen blijkt dat het gros van de mensen gewoon werkt in lijn met de doelen. Ook werd benoemd dat de term klimaatadaptatie niet overal aansluit. Liever gebruik je de term niet en verwoord je het anders. Bijvoorbeeld door de vraag te stellen hoe je je omgeving mooi maakt. Deze andere verwoording draagt echter niet bij aan het bewust worden van klimaatadaptatie, maar kan wel helpen beoogde fysieke doelen te behalen.

Heel concreet werden workshops en pilots benoemd als manieren om bewoners te betrekken om bewustwording en urgentiebesef te vergroten. Het biedt de mogelijkheid om te leren uit de praktijk. Het bleek dat visualisaties goed helpen om bewoners bewust te maken over klimaatadaptatie. Daarbij zijn belangrijke aandachtspunten dat het doel in de gaten moet worden gehouden. In lijn daarbij geldt dat er niet alleen pilots uitgevoerd moeten worden, maar dat er daarna ook structurele uitvoering nodig is. Ten slotte trekken workshops vaak een specifieke doelgroep van geïnteresseerden. Of en hoe de bredere groep betrokken kan worden, is een vraag die komende jaar aandacht verdient.

Aantal bereikte inwoners

Kenmerk

R002-1288774-V01

Bij de projecten is opgevraagd hoeveel inwoners ze tot nu toe bereikt denken te hebben. De gemeente Groningen (project C2.3) heeft tot nu toe de volgende activiteiten uitgevoerd. Allereerst zijn inwoners en collega's gevraagd de monitor die de gemeente opzet te testen. Hiervoor is een bericht op intranet geplaatst, een groep inwoners aangeschreven die eens had aangegeven wel mee te willen denken over duurzame projecten en de lokale wijkklimaatambassadeurs benaderd. Aan de avond deden uiteindelijk zo'n 10 mensen mee, maar door bovenstaande acties zijn meer mensen bereikt. Daarnaast houdt een groep collega's zich bezig met het ontwerp van de tool. Ook is de gemeente de wijk in geweest om bij bewoners te onderzoeken wat er speelt in de wijk en welke activiteiten goed bij de wijk passen. Aanvullend is de gemeente met de woningcorporatie in gesprek geweest over hoe ze hun kunnen benutten, maar er zijn daarbij nog geen bewoners betrokken. Ten slotte hangt de poster van LIFE-IP op het kantoor in Groningen waar ook veel bewoners langs lopen. Zo bereiken ze dus ook nog een klein aantal mensen. Van bovenstaande activiteiten zijn geen getallen beschikbaar voor het aantal bereikte bewoners, maar geven wel het beeld dat de koplopers bereikt zijn. De activiteiten die ze in de wijken gaan verrichten om een grotere groep aan inwoners te bereiken starten vanaf 1 januari 2024.

Bij project C2.6 voeren ze op dit moment vier projecten uit waarmee bewoners en ondernemers worden bereikt. Allereerst wordt het industrieterrein Lage Weide verbeterd. Dit is een integraal project, waar klimaatadaptatie een van de onderwerpen is. Daarvoor is in een werksessie een serious game gespeeld, waar in totaal 10 bedrijven op af zijn gekomen. Daarnaast worden er 1-op-1 gesprekken gevoerd (aantal onbekend). Ten slotte is het hoogheemraadschap aanwezig bij de nieuwjaarsbijeenkomsten (2023 en 2024) met banners en flyers. Hier worden per keer minimaal 50 mensen voor uitgenodigd. Het tweede project dat C2.6 uitvoert is het werken aan een community van stadsvergroeners in Nieuwegein. Daarvoor zijn tot nu toe drie werksessies georganiseerd. De eerste werksessie was samen met ambtenaren van de gemeente, tweede sessie met ambtenaren en bewoners/bewonersorganisaties. De derde sessie ook met bewoners/bewonersorganisatie en andere geïnteresseerden. Bij de laatste sessie waren zeker 20 mensen aanwezig. Naar aanleiding van deze sessies is er een rapport verschenen met een advies over hoe de groepen samen te brengen. Een eerste opzet van een plan van aanpak is gemaakt en nu zullen we vervolgstappen nemen. Het derde project wordt uitgevoerd in Zeist. Daar zijn nog geen bewoners gesproken. Wel is bij de bewonersorganisaties getoetst hoe zij tegen het afkoppelen aankijken, dus indirect is wel een aantal bewoners bereikt. Ook is er veelvuldig contact met de gemeente Zeist en de woningcorporaties RK Zeist en Woongood Zeist. Het vierde project dat onderdeel is van C2.6 is het vergroenen van het bezit van Woerden Cazas Wonen. Dit project staat nog in de startblokken en er zijn nog geen bewoners bereikt. De eerste bijeenkomst wordt gepland in februari 2024.

De gemeente Arnhem (project C2.1) heeft al veelvuldig met inwoners geparticipeerd en daarmee al veel inwoners bereikt. Allereerst hebben ze tuinschetsessies georganiseerd. De oproep is via websites, social mediakanalen van de wijk Schuytgraaf en platform Arnhem Klimaatbestendig verspreid. Er zijn 15 aanmeldingen uitgekomen. Ook is een Klimaatcarroussel in de wijk Molenbeke georganiseerd. De oproep is verspreid via de goed gelezen wijkkrant en sociale mediakanalen van de wijk, maar er is maar één aanmelding geweest. De activiteit is daarom niet doorgegaan. In de wijk Malburgen is een wijkklimaatcafé en groenspreekuur gehouden. De activiteiten zijn via de website,

Kenmerk

R002-1288774-V01

social media van de gemeente en de wijk gepubliceerd. Daarnaast heeft er een artikel gestaan in de wijkkrant. Het wijkklimaatcafé is twee keer gehouden waarbij iedereen avond ongeveer 25 mensen zijn gekomen. Het groenspreekuur werd gehouden in vorm van een plantjesmarkt, waarbij bewoners werden aangesproken en gevraagd naar de groene wensen voor de wijk. Als dank kregen zij een plantje cadeau. Er was een tolk die Arabisch sprak waardoor meer mensen bereikt zijn. Zo'n 200 bewoners hebben een plantje meekregen. Daarnaast heeft de gemeente een Arnhem Groen Markt georganiseerd. De markt is gedeeld via de website en social mediakanaal van Groen Arnhem, Natuurcentrum Arnhem en platform Arnhem Klimaatbestendig. Ook heeft er een artikel in de lokale krant gestaan. Verder hingen op verschillende locaties in de stad een poster. In totaal zijn er ruim duizend bezoekers geweest. De foto's zijn na afloop verspreid via Facebook. Ten slotte heeft de gemeente op 16 november een Klimaatcafé en Tegelwipfeest georganiseerd. De actie is gepromoot via de website en sociale mediakanalen van het platform Arnhem Klimaatbestendig. Ook heeft er een artikel in de lokale krant gestaan. Tijdens de avond waren er 130 bewoners uit de hele stad aanwezig. De foto's zijn na afloop verspreid via social media. Het bericht met de foto's is 1.540 keer bekeken.

Van de overige projecten is niet bekend wat zij tot nu toe met bewoners gedaan hebben. Uit bovenstaande informatie blijkt dat de projecten wel min of meer bijhouden hoeveel mensen daadwerkelijk naar activiteiten komen, maar minder of niet bijhouden hoeveel inwoners bereikt worden met oproepen. Bovenstaande activiteiten zijn (indirect) besproken bij de kwartaalbijeenkomsten. Uit de leerervaringen bij bovenstaande activiteiten is benoemd dat men meer mensen bereikt als activiteiten vanuit onderop (door en/of met bewoners) worden georganiseerd en gepromoot. Tegelijkertijd is dit effect - voor zover bekend - niet kwantitatief of kwalitatief vergeleken met het effect van een project dat niet van onderop is gestart. Meer onderzoek is dus nodig om harde conclusies aan deze observaties te koppelen.

Gezamenlijke participatie handleiding

De projecten werken ieder op een eigen manier samen met inwoners en andere stakeholders. Het overkoepelende doel van het tandwiel is om de leerervaringen die de projecten individueel opdoen samen te brengen en te delen. Dat willen ze doen door een gezamenlijke participatie handleiding op te stellen. In deze participatiehandleiding worden de best practices van de projecten vastgelegd. Het idee is om bij deze best practices onderscheid te maken tussen verschillende doelgroepen. De best practices worden bepaald tijdens de kwartaalbijeenkomsten. Per bijeenkomst wordt een algemeen verslag gemaakt dat naderhand gedeeld wordt met de aanwezigen, maar er wordt aan het einde van de 1e monitoringscyclus nog niet gewerkt aan een gezamenlijke participatiehandleiding.

Bewustwording en urgentiebesef

Het doel van tandwiel C2 is het vergroten van bewustwording en urgentiebesef van klimaatadaptatie. In principe wordt dit gemeten door de partijen die zijn betrokken bij de verschillende projecten. Er is aan het einde van de 1e cyclus nog geen eenduidige manier bedacht hoe dit gedaan kan worden. Een idee is om dit bij bewoners voor- en na de interventies te meten via een poll of enquête, maar hier is nog geen actie op gezet.

Kenmerk

R002-1288774-V01

Tegelijk is wel benoemd dat bij sommige gemeenten klimaatadaptatie zo goed als nooit aanleiding is om een project te starten (onder andere de gemeente Zwolle). Andere deelnemers geven aan dat dit in hun gemeente wel gebeurt. Het hangt vaak af van het aanwezig zijn van een momentum waarop klimaatadaptatie kan worden meegenomen. Meekoppelkansen benutten is hierbij essentieel.

Lokale initiatieven

De rode draad tussen de projecten is hoe je door bewoners bewust te maken die bewoners aanzet tot actie. Vanuit de leerervaringen uit de verschillende projecten moet niet alleen lering ontstaan voor andere projecten maar een olievlekwerking ontstaan van waaruit steeds meer lokale initiatieven ontstaan. Dit kan onder andere meetbaar worden gemaakt aan de hand van subsidie aanvragen, maar dit maken de projecten aan het einde van de 1^e cyclus nog niet inzichtelijk.

Actiebereidheid

Het doel van het tandwiel is niet alleen informeren, maar ook aanzetten tot actie. Alleen informeren is te weinig als het doel is dat inwoners actie ondernemen. Actiebereidheid is gemeten bij enkele activiteiten. Zo hebben bewoners bij de plantjesmarkt in Arnhem 650 tegels aangemeld om in te leveren via de tegelwip actie. Ook konden bewoners bij die markt zich aanmelden om een boomspiegel te adopteren, maar het is onbekend hoeveel mensen dat gedaan hebben. Daarnaast heeft Arnhem een subsidie beschikbaar voor het nemen van klimaatmaatregelen. De subsidie is tot nu toe 700 keer gehonoreerd. Ten slotte heeft Arnhem een actie gehouden om geveltuintjes aan te leggen. Tot nu toe zijn 170 geveltuintjes aangelegd.

Van de andere projecten is nog niet bekend hoeveel bewoners daadwerkelijk tot actie zijn overgegaan naar aanleiding van de activiteiten die zijn georganiseerd.

Als leerervaring werd in de kwartaalbijeenkomsten genoemd dat het helpt om partijen en collega's uit het sociale domein te betrekken bij klimaatadaptatie. Activiteiten die vanuit het sociale domein geprogrammeerd worden, kunnen mensen motiveren om voor klimaatadaptatie in beweging te komen. Dit komt doordat het sociale domein vaak dichterbij de inwoner staat. In relatie tot de leerervaringen van de tweede indicator – namelijk dat participatie ten behoeve van bewustwording van onderop moet komen – kan het sociaal domein een signalerende en ondersteunende rol hebben, bijvoorbeeld door enthousiaste inwoners met de juiste mensen van de gemeente in contact te brengen.

Overig

Een breed scala aan factoren belemmert het bewust worden van de urgentie van klimaatadaptatie. In LIFE-IP Klimaatadaptatie worden sommige belemmerende factoren aangepakt, maar zeker niet allemaal. Voorbeelden zijn technische belemmeringen waardoor maatregelen niet door kunnen gaan zoals kabels en leidingen die in de weg liggen voor het planten van groen. Ook sociaal maatschappelijke problemen, zoals een taalbarrière, vormen belemmeringen voor het versnellen van klimaatadaptatie die niet in LIFE-IP Klimaatadaptatie geadresseerd worden.

Daarnaast wordt uit het tandwiel geobserveerd dat gemeenten op veel verschillende manieren bezig zijn met het vergroten van bewustwording en urgentie, maar dat effecten van participatie niet tot

nauwelijks gemeten en vergeleken worden. Dit gaat om zowel zachte indicatoren (zoals bewustwording of actiebereidheid) als harde indicatoren (zoals het oppervlakte verharding dat veranderd is in groen). Het is aan het einde van de 1^e cyclus dus niet kwantitatief of kwalitatief te zeggen dat de genoemde leerervaringen zorgen voor meer impact dan andere aanpakken.

5.3 D3 – Monitoring van tandwiel governance en integrale aanpak (C3)

De indicatoren voor D3 zijn weergegeven in tabel 8.

Tabel 8: overzicht indicatoren D3

Throughput	Output	Outcome	Impact
Bouwen en onderhouden netwerk stakeholders	Handreiking samenwerking; Coöperatief model	Integrale aanpak klimaatadaptatie; integrale ruimtelijke plannen	Uitvoering klimaatadaptatie in integrale ruimtelijke ontwikkeling

Tandwiel C3 is gericht op governance en een integrale aanpak. Het doel is om de integrale aanpak van het klimaatadaptatiebeleid te bevorderen, een governance te ontwikkelen om dit te ondersteunen en multi-actor participatie in besluitvorming mogelijk te maken.

De projecten volgen het aantal, de diversiteit en de wijze waarop partijen bij besluitvorming betrokken zijn. Anderzijds volgen ze in hoeverre de inhoudelijke doelstellingen gerealiseerd worden.

Bouwen en onderhouden netwerk stakeholders

Bij alle projecten zijn een brede groep van stakeholders betrokken in de uitvoering. Oftewel, in alle projecten werken brede groepen van stakeholder verschillende manieren intensief met elkaar samen. Er wordt door de projectleiders vooral praktisch gekeken naar deze samenwerking. De netwerken worden niet gemonitord of geëvalueerd. Hiermee wordt bedoeld dat er niet actief bijgehouden wordt hoeveel en welke stakeholders zich in de netwerken bevinden.

Waar de deelnemers van projecten vooral van leren is de manier waarop wordt samengewerkt. Zo is een belangrijk aandachtspunt het verschil in tijdlijnen tussen de verschillende partners (bijvoorbeeld het verschil in tijdlijnen waar Waterschappen mee werken versus gemeenten). Enerzijds kunnen tijdlijnen een verbindende factor zijn als deze overeen komen. Vaker wordt echter gezien dat het verschil in tijdlijnen tot knelpunten leidt.

Daarnaast is bij de kwartaalbijeenkomsten benoemd dat er verschillende vormen van samenwerking afhankelijk zijn van welke lagen/overheden bij elkaar komen. Er zit bijvoorbeeld verschil tussen de samenwerking van verschillende overheidslagen (bijvoorbeeld een samenwerking van gemeente en provincie), binnen beleidsafdelingen van één gemeente en tussen het beleid en de uitvoering binnen één gemeente. Samenwerken en programmeren met verschillende beleidsafdelingen is daarbij niet nieuw, maar het is nog steeds de vraag hoe je dat precies doet. De leerervaringen die worden opgedaan zijn daarbij breder dan alleen klimaatadaptatie.

Kenmerk

R002-1288774-V01

Handreiking samenwerking

Het tandwiel had ten tijde van de nul-meting het voornemen een gezamenlijke handreiking op te stellen over samenwerking. Bij de eerst kwartaalbijeenkomst bleek dat de deelnemers het lastig vonden gezamenlijk ergens naar toe te werken, omdat ze de gezamenlijkheid zelf nog niet zo ervaarden. Dit gevoel van gezamenlijkheid is door de kwartaalbijeenkomsten gegroeid.

Tijdens de tweede kwartaalbijeenkomst is nagedacht over hoe het tandwiel wel naar een gezamenlijk product toe kan werken. Daar kwam uit naar voren dat vooral het gebruik van Community of Practice (CoP) waardevol zou zijn. In de CoP zouden de deelnemers de ervaringen kunnen uitwisselen, waardoor gezamenlijk geleerd wordt. De kwartaalbijeenkomsten werken in de ogen van de deelnemers ook als een soort CoP, maar ze geven daarbij aan wel sterk afhankelijk te zijn van de sturing die ze krijgen uit het LIFE-IP. In samenwerking is het belangrijk dat men ervaart hoe het gaat. De leercyclus van Kolb gaat uit van een cyclus waarin 'dromers' concrete ervaringen vertalen naar reflecties en denkers dit omzetten in abstracte conceptualisatie. Beslissers pakken dit op en gaan actief experimenteren en doeners genereren hiermee concrete ervaringen, die weer door dromers worden opgepakt, etc.. Toepassing van kennis is daarom cruciaal om kennis te laten 'stromen'. Kennis wordt niet overgenomen als het niet direct wordt toegepast. Daarom past een format waarbij de deelnemers actief met de kennis aan de slag gaan en samen de leercyclus van Kolb volgen, goed bij het thema samenwerking. Het tandwiel heeft als idee een CoP op te zetten. Hieraan heeft het einde 2023 nog geen vervolg gegeven.

Coöperatief model

Zwolle ontwikkelt en test met Climate Campus een innovatief coöperatief model en voert dit in praktijk uit. De bedoeling is om overheden, inwoners, ondernemers, onderwijs- en kennisinstututen samen te laten werken richting een klimaatbestendige IJssel-Vecht delta en een weerbare samenleving. Inmiddels werken er diverse groepen studenten aan klimaatadaptatie. Zij doen onderzoek (bijvoorbeeld naar droogte in Zwolle), organiseren events, zoals speurtochten, klimaat escape rooms, challenges (zoals het vinden van geplaatste stenen met afbeeldingen gerelateerd aan overstromingen). Zij realiseren ook klimaatadaptatie (leggen blotevoetenpaden aan, realiseren met professionals klimaatpleinen en werken mee met de realisatie van een Stadsoase in Zwolle). De climate escape room is ingezet en in zestig straten zijn tuinen aangepast (tegel wippen). Het ontwikkelen van de showtuin is nog niet opgestart. Het is zoeken naar een kosteneffectieve manier voor het ontsluiten van praktijkvoorbeelden. Bewustwording is bevorderd bij ca 80.000 inwoners. Maar het is zoeken naar het daadwerkelijk veranderen van gedrag. Er zijn ideeën, maar deze in praktijk brengen kost tijd. Ook is er in de projecten aandacht voor de sociale aspecten van klimaatadaptatie. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het met bewoners realiseren van burgerinitiatieven (zoals vergroening van straten) en 'make overs' van sociale huurwoningen.

Het bleek dat de stichtingsvorm voor Climate Campus niet effectief was. Inmiddels is een opdracht voor de coördinatie van de samenwerking aan een bureau gegund. Via een subsidieregeling worden de partners actief bij de samenwerking betrokken. Juni 2023 is hiervoor de eerste bijeenkomst geweest. Doel is om allianties te vormen voor het ophalen en agenderen van kennisvragen. De

Kenmerk

R002-1288774-V01

partners ontvangen een beperkt budget om kennisvragen te formuleren en te doen beantwoorden. Er is veel geleerd over het goed aanbesteden. Het blijkt heel lastig om dergelijke opdrachten en hiervoor goede regelingen te maken. Deze lessen lenen zich goed om te delen. Het coördinatiebureau draait inmiddels goed.

Integrale aanpak klimaatadaptatie

Integraal samenwerken is inherent aan het werken aan klimaatadaptatie. Uit de kwartaalbijeenkomsten en de programmadag kwam naar voren dat daarbij vooral de vraag gesteld moet worden: wanneer doe je wat met welk doel? Nu is het vaak zo dat er eerst een samenwerkingsvorm wordt opgesteld en daarna pas echt goed wordt nagedacht over hoe de samenwerking daadwerkelijk gaat bijdragen aan het realiseren van een klimaatbestendige IJssel-Vecht delta en een weerbare samenleving. De vorm van de samenwerking en de bijbehorende governance moet aan het begin expliciet hieraan gekoppeld worden. Gaandeweg blijkt dan dat de gekozen samenwerking het verkeerde middel hiervoor was.. Voor het versnellen van klimaatadaptatie is het daarom belangrijk om andersom te werken: Hoe behalen we het vooraf bepaalde doel en welke samenwerkingsvorm past daarbij? Door de projectleiders wordt aangegeven dat er al verandering optreedt in de wijze waarop invulling wordt gegeven aan integraliteit. Bij planvorming weten de 'sectorale' beleidsmedewerkers elkaar steeds beter aan het begin van de programmering te vinden en te betrekken. Maar besluiten over de inrichting van de openbare ruimte worden nog steeds te sectoraal (vaak vanuit assetmanagement) genomen. De projectleiders ervaren dat als een belemmering voor een goed functionerende integrale aanpak van klimaatadaptatie.

Integrale ruimtelijke plannen

Op het gebied van integrale ruimtelijke plannen blijkt uit de kwartaalbijeenkomst en de programmadag dat veel leerervaringen verder gaan dan klimaatadaptatie. Veel ervaringen binnen het tandwiel governance ten aanzien van samenwerking zijn in het algemeen uitdagingen binnen het werk van gemeenten (en andere (semi)overheden).

Voorbeelden hiervan zijn het nog te veel sectoraal werken, het borgen van financiën voor draagkracht en de behoefte aan concreet beleid en vooral concrete doelen met ruimte voor maatwerk. Concreet wordt over klimaatadaptatie meermaals aangegeven dat het "van niemand is" en daarom een moeilijk onderwerp is om aan te werken.

Daarnaast is concreet benoemd dat baten die op de lange termijn en bij andere sectoren ontstaan door het verbeteren van klimaatadaptatie niet worden gemeten en meegenomen. Niet alleen de baten worden (als deze al aandacht krijgen) sectoraal geduid en geschat. Ook bij het bepalen van de sectorale doelen wordt nog onvoldoende vanuit een integraal ruimtelijk perspectief geredeneerd. Voor de realisatie van de sectorale doelen (als bereikbaarheid, de parkeernorm, etc.) worden harde afspraken gemaakt. Klimaatadaptatie kan hierdoor niet zomaar zijn weg vinden. Het vraagt enerzijds concrete vertaling in bijvoorbeeld ruimtelijke reserveringen en anderzijds ruimte voor maatwerk.

Uitvoering klimaatadaptatie in integrale ruimtelijke ontwikkeling

Als belangrijkste leerervaring ten aanzien van de uitvoering van klimaatadaptatie is in de kwartaalbijeenkomsten aangegeven dat er een goede balans moet zijn tussen het stellen van kaders

Kenmerk

R002-1288774-V01

en het geven van ruimte voor maatwerk. Realisatie van klimaatadaptatie (zowel intern in de gemeentelijke organisatie als extern) vraagt duidelijk beleid dat goed in de organisatie is geborgd (bijvoorbeeld in Omgevingsvisie, programma's en uiteindelijk Omgevingsplannen). Er is daarbij een grote behoefte aan duidelijkheid. Tegelijk is het werkveld nog in ontwikkeling én vraagt elke situatie om maatwerk. Er moet dus wel ruimte zijn om mee te bewegen met kansen die zich voor doen. De deelnemende projectleiders merken dat er binnen projecten weinig ruimte is binnen de gesteld projectkaders om daadwerkelijk mee te bewegen. Daar is nog weinig ervaring mee. De projecten uit het tandwiel werken concreet aan klimaatadaptatie en zoeken manieren om klimaatadaptatie in de projecten zo concreet in de projecten te krijgen dat klimaatadaptatie zowel gerealiseerd wordt als daarna ook voor andere projecten in het beleid geborgd wordt. Zij zien LIFE-IP hiervoor als een mooie kans.

Overig

Aanvullend op bovenstaande leerervaringen zijn er nog drie leerervaringen bijgekomen. Een belangrijk aandachtspunt, dat vanuit de verschillende bijeenkomsten is meegegeven, is dat klimaatadaptatie nog te vaak van niemand is. Als klimaatadaptatiemedewerkers niet betrokken zijn en blijven in een project, wordt klimaatadaptatie vaak vergeten of niet geprioriteerd.

Daarnaast wordt aangegeven dat het werkveld klimaatadaptatie onder andere door bovenstaande waarneming complex is. De complexiteit en de hoeveelheid vragen die samenhangen met het onderwerp maken dat het lastig is te werken aan klimaatadaptatie. Doordat het niet duidelijk van één afdeling is, er geen duidelijke, meetbare doelen zijn en klimaatadaptatie door medewerkers van andere beleidsvelden er vaak bij wordt gedaan is het lastig om (meetbare) resultaten te krijgen. Ook blijft klimaatadaptatie daardoor bij beleidsvoornemens zonder dat het volledig doorgevoerd wordt naar de consequenties voor de uitvoering. De resultaten zijn daarbij vaak te afhankelijk van een individuele gepassioneerde beleidsmedewerker, wat geen goede structurele aanpak is.

Ten slotte benoemen de deelnemers aan het tandwiel dat het LIFE-IP een kans is om van elkaar te leren, maar dat de focus in het tandwiel nu te veel ligt op wat er niet goed gaat. Er is behoefte om – over de tandwielen heen – meer inzicht te krijgen in oplossingen. Ze vermoeden namelijk dat de uitdagingen waar ze zelf voor staan, ook voorkomen bij projecten uit de andere tandwielen. Daarna ondervinden ze zelf uitdagingen op de thema's van de andere tandwielen. Zo was onder andere de gemeente Dordrecht ook benieuwd naar de lessen die komen uit het tandwielen bewustwording en urgentie.

5.4 D4 – Monitoring van financieringsmodellen (C4)

De indicatoren voor C1 zijn weergegeven in tabel 9.

Tabel 9: overzicht indicatoren tandwiel C4

Throughput	Output	Outcome	Impact

Kenmerk

R002-1288774-V01

Analyse integrale financiering en bestaande business models	Rapportage status business models en financiering; financieringsplan	Bewustwording nieuwe business models	Gebruik nieuwe business models voor financiering van klimaatadaptatie

Het doel van dit tandwiel is het ontwikkelen van bedrijfsmodellen en mogelijkheden voor financiering voor een klimaatbestendig landelijk gebied. Hiervoor wordt gezocht naar samenwerking met zowel de agrarische sector als de financiële sector.

Analyse integrale financiering en bestaande business models

Gemeente Súdwest-Fryslân (SWF) heeft een roadmap gemaakt voor identificatie, karakterisering van demonstratielocaties en de verwachte output daarvan (C.3.4.1). SWF vertaalt het plan van aanpak in een concreet stappenplan en organiseert de uitvoering daarvan. Ook wordt een impactanalyse uitgevoerd. In 2023 zijn werksessies met partners opgezet. Deze werksessies richten zich op het zoeken van koppelkansen tussen projecten en het vinden van vier locaties voor demonstratieprojecten. Er wordt uitgegaan van een looptijd van 2 jaar voor de demonstratieprojecten. SWF is samen met Hogeschool Van Hall Larenstein een project gestart voor peilbeheer in veengebied. Met dit project wordt onderzocht hoe peilbeheer voor het tegengaan van bodemdaling en CO2-emissiereductie vormgegeven kan worden en welke wijze van financieren daarvoor geschikt is.

LNV is gestart met een regionale benadering om inzicht te krijgen in de gevolgen van klimaatverandering op het landelijk gebied (C.4.3). Doel is het opstellen van een financieel plan voor een publiek-private benadering van de combinatie van klimaatadaptatieve landbouw en natuur. Er loopt een groot aantal initiatieven op het gebied van publiek-private financiering van klimaatadaptatie in de sector. De inzet is om te onderzoeken hoe deze initiatieven kunnen bijdragen aan de bredere maatschappelijke doelstellingen voor natuur en landbouw, zoals reductie van stikstofemissie en -depositie en broeikasgasemissie, CO2-vastlegging, productie van duurzame energie, verbeteren van de waterkwaliteit, versterking van biodiversiteit. Provincies zijn bezig met gebiedsprocessen om deze maatschappelijke doelstellingen te realiseren. De insteek verschilt daarbij. Dat gaat van een focus op stikstofreductie tot brede inzet op een vitaal platteland. In veel gevallen is bij de deelnemers aan de gebiedsprocessen de bereidheid aanwezig om klimaatadaptatie mee te nemen. Maar dat kan alleen maar als zowel doelen als wijze van financieren scherp zijn. Regionale sessies hebben laten zien dat deze scherpste nog onvoldoende is. De kennis hierover neemt snel toe.. Het verbreden van het netwerk en een goede kennisuitwisseling helpt een versnelde toepassing van deze kennis.

In dit kader wordt aangesloten bij het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) hebben alle provincies de nationale opgaven, waaronder ook klimaatadaptatie en het principe “water en bodem sturend” vertaald naar een eigen Provinciale Programma Landelijk Gebied (PPLG). De programma’s zijn ingediend en beoordeeld door het Ministerie van BZK in samenwerking met de Ministeries van IenW en LNV. Deze ministeries stellen ook samen het Ontwerp NPLG op. Dit gebeurt in samenhang met de Nationale Klimaatadaptatiestrategie. Daarbij zijn drie tactieken gevolgd: optimaliseren (korte

Kenmerk

R002-1288774-V01

termijn), meebewegen (middellange termijn), en transformeren (lange termijn). Het Ontwerp NPLG is nog niet verschenen.

Rapportage status business models en financiering; financieringsplan

Het project met LTO dat in zes pilotgebieden op zoek zou gaan naar bedrijfsmodellen (3.4.2) is niet van start gegaan omdat de financiering van het project niet goed was geregeld.

Bewustwording nieuwe bedrijfsmodellen

Een overzicht van financiële modellen en mogelijkheden met samenwerking met de financiële sector is gerapporteerd. De rapportage is begin oktober gedeeld met de deelnemers aan het tandwiel C4. In de Nationale Uitvoeringsagenda Klimaatadaptatie (NUPKA) is opgenomen dat er een verkenning wordt uitgevoerd naar structurele financiering van klimaatadaptatie in Nederland.

Hiervoor is in het NUPKA aangegeven dat het van belang is dat per sector/domein doelen en maatregelen geconcretiseerd worden. Dit kan met behulp van pilots, demonstratieprojecten en andere activiteiten. In de tandwielbijeenkomst werd benoemd dat de verwachting van het Ministerie van LNV is dat als dit gebiedsgericht gebeurt, banken en investeerders risico's beter in beeld kunnen krijgen en daardoor projecten gericht kunnen financieren. Of deze verwachting ook getoetst is bij banken en investeerders, is onbekend.

Gebruik nieuwe bedrijfsmodellen voor financiering van klimaatadaptatie

LNV werkt aan kennisontwikkeling en verspreiding via de kennis- en innovatieagenda: Nationale Kennis- en innovatieagenda (KIA) Landbouw, Water & Voedsel. De KIA wordt samen met het Ministerie van IenW en kennisinstellingen gevuld. Vooral onderzoek vanuit MMIP C1 (klimaatbestendig landelijk gebied: voorkomen van wateroverlast en watertekort) en MMIP C2 (klimaatadaptieve land- en tuinbouwsystemen) draagt bij aan klimaatadaptatie van de landbouw, maar ook MMIP A2 (gezonde, weerbare bodem en teeltsystemen gebaseerd op agro-ecologie) en MMIP C4 (verbeteren waterkwaliteit) zijn relevant. Per MMIP is een Theory of Change (ToC) opgesteld die helder maakt welke maatschappelijke impact we willen bereiken met behulp van kennis en innovatie en welke stappen achtereenvolgens nodig zijn om daar te komen. Concreet gaat het onder andere om veerkrachtige natuur, duurzame land- en tuinbouw en een vitaal landelijk gebied in klimaatbestendig Nederland. De komende vier jaar wordt kennis en innovatie sterker gericht op het handelingsperspectief voor de boeren en tuinders op langere termijn, inclusief de kansen die door klimaatverandering ontstaan. Dit staat in de brief van de Minister van LNV aan de Tweede Kamer over het Actieprogramma klimaatadaptatie landbouw (juli 2022). Het team Klimaatadaptatie landbouw van LNV heeft ter ondersteuning hiervan een kennisbrochure opgesteld waarin het kennissysteem wordt toegelicht en een lijst met verschillende projecten is opgenomen.

LNV is inmiddels in het kader van de NAS aangesloten bij een werkgroep van De Nederlandse Bank met koplopers van de verzekeraars, beleggers en banken. Doel van deze werkgroep is om vanuit risicomanagement en investering het treffen van maatregelen voor klimaatadaptatie te bevorderen.

Kenmerk

R002-1288774-V01

SWF is op zoek naar specifieke gebruikersinfo voor verdienmodellen voor financiering van klimaatadaptatie maatregelen. Inmiddels is SWF goed op weg via het bovengenoemde stappenplan. Bij de uitvoering daarvan en de uitvoering van de pilot zal SWF meebewegen met de betrokken partijen en klimaatadaptatie via nieuwe bedrijfsmodellen vooral als koppelkans inzetten. Het opstellen van businessmodellen in de demonstratieprojecten is een grote uitdaging. SWF zal knelpunten die daarbij optreden actief met lenW delen. Toekomstige samenwerking met platform “Samen klimaatbestendig” is daarbij een optie.

5.5 D5 – Overall impact

D5 heeft als doel de versnelling van de NAS te monitoren. Enerzijds is dat de versnelling die in de projecten zelf wordt bereikt, anderzijds gaat het om de versnelling die plaats vindt door de disseminatie van de leerervaringen. De tandwiel overstijgende leerervaringen staan centraal tijdens de programmadagen die jaarlijks in Q1 en Q3 worden georganiseerd. Op basis hiervan worden de indicatoren waarop we de versnelling meten aangevuld en opgenomen in de volgende rapportage cyclus.

Op basis van de negen kwartaalbijeenkomsten zien we een aantal rode draden met betrekking tot de overall impact.

Participatie – veel van de projecten organiseren workshops of hebben een Community of Practice om leerervaringen op te halen en te delen. Een belangrijke les die getrokken wordt, is dat een bottom-up aanpak waarbij eerst gewerkt wordt aan community building bijdraagt aan het (blijven) bereiken van de doelgroep.

Borging – bij veel projecten wordt door deelnemers aangegeven dat de financiële middelen voor uitvoering niet toereikend zijn voor het halen van de beleidsdoelen en extra middelen nodig zijn om de samenwerking goed te borgen. De lering die we hieruit kunnen trekken dat voor het benutten van meekoppelkansen het belangrijk is dit ook organisatorisch goed te borgen, tijd te maken voor extra afstemming en de extra doelen die volgen uit meekoppelkansen ook daadwerkelijk onderdeel worden gemaakt van het gezamenlijke projectdoel. Het delen van leerervaringen kan de samenwerking voor nieuwe projecten versnellen.

Programmering – de samenhang van plannen met de bijbehorende uitvoerings-, beheer- en onderhoudskosten speelt een te kleine rol bij planvorming. De projectleiders van de LIFE-IP projecten geven aan dat de overgang van beleid naar uitvoering stroef loopt, doordat er geen goede programmering is van het beleid richting te de uitvoering. Dit hangt samen met het gevoel van bewustwording en urgentie. Met namen de gemeenten uit de projecten zien dat klimaatadaptatie geen prioriteit is bij projecten die uitgevoerd worden in de leefomgeving (bijvoorbeeld een weg vernieuwen). Doordat de klimaatadaptatiedoelen niet duidelijk geprogrammeerd worden en de urgentie niet wordt ervaren, vallen klimaatadaptatiemaatregelen in projecten als eerste af wanneer er kosten bespaard moeten worden.

Samenwerken – verschillende belangen, het ontbreken van een gezamenlijk doel en verschillende tijdlijnen belemmeren een effectieve samenwerking en daarmee de versnelling. Als positieve ervaring is te zien dat wanneer er integraal samengewerkt wordt met andere thema's (bijvoorbeeld het sociaal domein), de effectiviteit van activiteiten die georganiseerd worden voor klimaatadaptatie vergroot wordt. De effectiviteit van een samenwerking kan vergroot worden door van tevoren samen te bedenken waar een samenwerkingsvorm toe leidt, tijdlijnen beter op elkaar af te stemmen, integraal programmanagement vast te leggen op de verschillende overheidslagen (gemeente, waterschappen, provincies en rijk) en te onderzoeken of het betrekken van andere thema's kan leiden tot koppelkansen.

Uit de gesprekken die zijn gevoerd tijdens de programmadag kan worden geconcludeerd dat het ontbreken van ambtelijk eigenaarschap in de uitvoerende organisaties en financiële prikkels (zowel lasten als lusten) de versnelling van klimaatadaptatie in de weg staat. Veel beleid wordt nog te sectoraal ontwikkeld en het ontbreekt aan heldere doelen en normen.

Tot slot wordt het lerend monitoren via de kwartaalbijeenkomsten en programmadagen als waardevol ervaren. De projectleiders hangen daarbij wel sterk op de sturing vanuit LIFE-IP om de kwartaalbijeenkomsten daadwerkelijk te organiseren. Lerend monitoren, als ook disseminatie wordt door de projectleiders nog niet actief opgepakt binnen de eigen projecten.

5.6 D6 – Socio-economische impact

De indicatoren voor D6 zijn weergegeven in tabel 10.

Tabel 10: overzicht indicatoren tandwiel D6

Throughput	Output	Outcome	Impact
	Aantal betrokken personen		Gezondheid en welzijn
	aantal betrokken bedrijven		Werkgelegenheid
			Aanpassingsvermogen

Programma's vanuit het sociale domein kunnen de implementatie van klimaatadaptatie versnellen. Omgekeerd kan klimaatadaptatie ten koste gaan van sociale samenhang, of sociale ongelijkheid versterken (*'maladaptation'*). Klimaatadaptatie kan ook zowel een positieve als negatieve economische impact hebben. Monitoren van de sociaal-economische impact van klimaatadaptatie is daarom belangrijk. Deze monitoring vindt plaats op projectniveau en beperkt zich tot de specifieke projectgebieden (lokale bevolking en lokale economie). Naast output indicatoren zoals het aantal betrokken personen en bedrijven meten we de impact in termen van gezondheid en welzijn, werkgelegenheid en aanpassingsvermogen van mensen en bedrijven. Deze indicatoren sluiten aan op de KPI's zoals deze ook in de jaarrapportage worden uitgevraagd. De leerervaringen kunnen worden meegenomen als beleidsaanbevelingen voor de implementatie van de NAS.

Aantal betrokken bewoners en bedrijven

Tandwiel C2 is gericht op bewustwording, met als doel, op basis van de leerervaringen van de projecten binnen het tandwiel, een participatie handleiding te ontwikkelen. Per project wordt participatie op een eigen manier georganiseerd:

- Binnen C2.1 o.a. klimaatcafés, groensprekuren en tuinontwerpsessies voor bewoners en bedrijven van Arnhem georganiseerd.
- In C2.2 is samengewerkt met direct betrokken ondernemers en bewoners aan een Stadspark in de binnenstad van Apeldoorn.
- Binnen C2.3 is een wijkmonitor voor bewoners en middenstad van Groningen ontwikkeld
- C2.4 staat in het teken van het ontwikkelen op een hitteplan voor verschillende buurten in Rotterdam. Met de inzet van diverse communicatiemiddelen wordt beoogd zoveel mogelijk bewoners voor te lichten.
- Binnen C2.5 wordt een toolbox ontwikkeld worden klimaatcoaches ingezet om bewoners voor te lichten over maatregelen die zij zelf kunnen nemen om Amsterdam rainproof te maken.
- In C2.6 wordt een aantal demonstratie projecten gefaciliteerd waarin wordt gekeken hoe de sponswerking van de bodem en het watersysteem in de regio Utrecht Zuidwest kan worden vergroot. Met name door het betrekken van de bewoners en de woningcorporaties met sociale woningbouw, kan ook worden ingezet op een fijnere en gezondere leefomgeving voor bewoners die een lagere sociaal-economische status hebben. Acties en communicatie worden aangepast op de behoefte van de doelgroep.

In hoofdstuk 5.2 is beschreven hoeveel bewoners met bovenstaande projecten uit tandwiel C2 tot nu toe zijn bereikt en hoeveel bewoners daadwerkelijk tot actie zijn overgegaan.

Ook projecten uit andere tandwielen zetten in op het actief betrekken van bewoners en/of bedrijven bijvoorbeeld in de vorm van CoP, co-creatiebijekomsten en gebruikersgroepen. Het doel is daarbij om naast bewustwording ook in te zetten op het veranderen van gedrag. Voorbeelden van hoe projecten uit andere tandwielen bewoners en/of bedrijven betrekken zijn:

- C1.2 hanteert de 7 principes van veerkracht van het Stockholm Resilience Centre, waaronder het principe “verbreden participatie”.
- C2.4 heeft theater voorstellingen georganiseerd om ouderen bewust te maken van de gevolgen van hitte en hen te leren hiermee om te gaan.
- C3.4 bouwt actief aan communities om meer voedingsbodems voor sociale aspecten en socio-economische aspecten te creëren.
- C3.6 zet onder andere in op het vergroenen van daken en schoolpleinen. Het vergroenen van schoolpleinen heeft naast een fysiek effect ook een educatief effect op zowel de leerlingen als ook de ouders en de omwonenden.

In de kwartaalbijekomsten is kennis uitgewisseld over het vergroten van betrokkenheid van inwoners en ondernemers. Vooral in de kwartaalbijekomsten van C2 is hierbij stilgestaan. Uit deze

Kenmerk

R002-1288774-V01

kwartaalbijeenkomst zijn ideeën ontstaan over hoe je het aantal betrokken bewoners en actiebereidheid kan meten. Dit kan bijvoorbeeld door te meten hoe vaak social media berichten zijn gelezen, hoeveel mensen die lokale krant ontvangen wanneer er klimaatadaptatie activiteiten worden georganiseerd, hoeveel mensen op activiteiten afkomen, hoeveel mensen subsidies en leningen aanvragen en hoeveel mensen gebruik maken van acties zoals de tegeltaxi of het vergroenen van geveltuintjes. Tegelijk zien we dat het aantal betrokken bewoners en bedrijven beperkt gemonitord wordt. Van bovenstaande manieren om het aantal betrokken bewoners en bedrijven te monitoren, wordt niet collectief gebruik gemaakt. Het is dus ten opzichte van de 0-meting alleen te zeggen dat er meer mensen bereikt zijn (doordat acties met participatie en communicatie zijn uitgevoerd), maar het is nog niet te zeggen hoeveel mensen bereikt zijn, welke inzet het meest efficiënt is en wat we daarvan kunnen leren.

Gezondheid en welzijn

Klimaatverandering heeft impact op de gezondheid en welzijn. Enerzijds is klimaatadaptatie gericht op het voorkomen en beperken van de gevolgen van klimaatverandering voor gezondheid en welzijn. Anderzijds kunnen klimaatadaptatie maatregelen tot positieve en negatieve effecten leiden voor gezondheid en welzijn. Per saldo biedt klimaatadaptatie een goede kans om de woon- en leefomgeving gezonder te maken. Klimaatadaptatie mag niet ten koste gaan van gezondheid en welzijn. Voor een aantal projecten zijn de acties hier direct op gericht. Dit zijn de projecten C1.3, C2.4 en C3.6.

- C1.3 heeft in 2023 een handreiking uitgebracht op het thema gezondheid en klimaat. Centraal staan de thema's hitte, infectieziekten en UV straling. De handreiking is bedoeld voor GGD's en gemeenten. De GGD's richten zich op (preventieve) gezondheidsmaatregelen. Specifieke aandacht gaat ook uit naar het verkleinen van gezondheidsachterstanden en het vergroten van klimaatrechtvaardigheid. De GGD's informeren en adviseren op hun beurt de gemeenten.
- C2.4 maakt inwoners bewust van de gevolgen van hitte door onder andere een lokaal hitteplan op te stellen. In het kader van LIFE-IP heeft de gemeente tot nu toe in 2023 een koele kaart gelanceerd, waarbij inwoners kunnen zien waar zich koele plekken en drinkwatertappunten in de stad bevinden. Ook heeft de gemeente in de zomer van 2023 een theater voorstelling gehouden om ouderen te leren om te gaan met hitte. Deze voorstelling is ruim tien keer opgevoerd.
- C3.6 werkt ook aan het verminderen van hittestress. De provincie Utrecht heeft tot nu toe verschillende gemeenten ondersteunt in het opstellen van een hitteplan. Het aantal gemeenten dat nu een hitteplan heeft is onbekend. Daarnaast heeft de provincie een Toolkit hittestress ontwikkelt (zie: [Toolkit hittestress | provincie Utrecht \(provincie-utrecht.nl\)](https://www.provincie-utrecht.nl)). Met het opstellen van de lokale hitteplannen worden een variatie aan organisaties betrokken (waaronder GGD, zorginstellingen, vrijwilligersorganisaties en thuiszorgorganisaties).

De andere projecten richten zich meer impliciet op gezondheid en welzijn, bijvoorbeeld via het creëren van meer groen.

Werkgelegenheid

Kenmerk R002-1288774-V01

Vanuit de projecten worden verschillende initiatieven in de regio's opgestart die leiden tot meer werkgelegenheid. De spin-off is lastig te monitoren. In deze projecten beperken we ons daarom tot de extra werkgelegenheid die de projecten zelf direct creëren.

Aanpassingsvermogen

Naast bewustwording en gedrag zijn ook de beschikbaarheid van middelen en vaardigheden om klimaatadaptatiemaatregelen toe te passen essentieel voor het aanpassingsvermogen van bewoners en bedrijven. In een aantal projecten is reeds aandacht voor sociale gelijkheid door bij de implementatie van klimaatadaptatie rekening te houden met de toegankelijkheid van klimaatadaptatiemaatregelen en de beschermende werking van de maatregelen voor alle inwoners van Nederland ('social equity'). Zo heeft:

- C1.3 klimaatrechtvaardigheid als belangrijk aandachtspunt benoemd in de Handleiding Klimaat en gezondheid
- C2.1 een Arabische tolk ingezet bij de plantjesmarkt om meer bewoners te bereiken, specifieke activiteiten in lage SES (Sociaal Economische Status) wijken (omdat dit ook de meest versteende wijken zijn) gehouden en actief samengewerkt met de woningcorporaties om sociale huurwoningen (en hun omgeving) te vergroenen).
- C2.3 lokale klimaatambassadeurs ingezet in lage SES wijken.
- C3.6 een theater voorstelling voor ouderen gemaakt om hen om te leren gaan met hittestress.

5.7 D7 - Ecologische impact

De indicatoren voor D7 zijn weergegeven in tabel 11.

Tabel 11: overzicht indicatoren D7

Throughput	Output	Outcome	Impact
		Biodiversiteit	
		Veerkracht natuurlijk systeem	
		Waterkwaliteit	

Veel van de projecten richten zich direct of indirect op het verbeteren van de fysieke leefomgeving. Daarmee maken de projecten ook ecologische impact. In de projecten meten we kwalitatief hoe de projecten bijdragen aan een afname of toename van de biodiversiteit, de veerkracht van het natuurlijk systeem en de waterkwaliteit in het projectgebied.

Biodiversiteit

Met de indicator biodiversiteit kijken we zowel naar ecosystemen als naar soorten. Een aantal projecten is specifiek gericht op het herstellen of verbeteren van de biodiversiteit zoals C1.2 en C3.2.

Kenmerk R002-1288774-V01

- C1.2 heeft als doel een Klimaat Ecosysteem Koers en een Actietabel Klimaatbestendige Ecologische Veerkrachtige Grote Wateren te ontwikkelen. Beide activiteiten dragen indirect bij aan de N2000 doelstellingen. Het project heeft betrekking op de natte deltanatuur in Nederland. Project C1.2 richt zich echter vooral op kennisontwikkeling. De kennis wordt te zijner tijd wel gebruikt om maatregelen te nemen, maar zover is het project nog niet en deze maatregelen zijn ook niet voorzien binnen LIFE-IP.
- C2.2 vergroent te binnenstad van Apeldoorn en draagt daarmee bij aan het vergroten van de biodiversiteit in de binnenstad. De gemeente heeft daar tot nu toe een ontwikkelperspectief voor opgesteld, maar is nog niet bezig met de realisatie van het stadspark.
- C3.2 heeft als doel het natuurlijke water-bodem systeem van de beekdalen te herstellen waarmee diverse soorten meer kansen en ruimte krijgen. Ten aanzien van biodiversiteit is er al een natuurvriendelijke oever aangelegd en is een oude meander hersteld.

Bij andere projecten is het effect voor biodiversiteit meer indirect. Zo is de door C1.3 opgestelde handreiking gericht op adaptatiemaatregelen voor gezondheidsthema's hitte, infectieziekten en uv-straling, zoals groen maatregelen in de leefomgeving. Daarbij wordt actief gezocht naar koppelkansen met andere groen-baten. Groen kan bijvoorbeeld - mits divers - ook een bijdrage leveren aan de ecologie en de biodiversiteit.

Ook veel van de projecten binnen C2 en C3 (o.a. C2.1, C2.6, C3.3, C3.4, C3.5 en C3.6) zetten in op de een groen-blauwe structuur en het vervangen van verharding door groen in stedelijk gebied. Meer groen in stedelijk gebied zal naar verwachting een ecologische bijdrage leveren in de zin van foerageergebieden en/of verblijfplaatsen. Hoe ver deze projecten zijn en welke impact de genomen maatregelen op de biodiversiteit hebben, is tot nu toe onbekend.

Veerkracht natuurlijk systeem

Met de indicator veerkracht natuurlijk systeem kijken naar de niet-biologische aspecten die van invloed zijn op ecosystemen zoals gezondheid van de bodem en waterbeschikbaarheid.

- C1.2 richt zich met het actieplan op het verbeteren van het ecologisch functioneren van de grote wateren in Nederland. Project C1.2 richt zich echter vooral op kennisontwikkeling. De kennis wordt te zijner tijd wel gebruikt om maatregelen te nemen, maar zover is het project nog niet en deze maatregelen zijn ook niet voorzien binnen LIFE-IP.
- C3.2 heeft als doel het natuurlijke water-bodem systeem van de beekdalen te herstellen en hiermee een veerkrachtig systeem te creëren dat robuust is in tijden van te veel en te weinig water. De pilots die nu worden uitgevoerd laten zien dat er meer regenwater wordt opgevangen, de bodem langer water vasthoudt en er minder meststoffen in de bodem komen.

Ook de eerdergenoemde projecten die inzetten op vergroening van het stedelijk gebied zullen naar verwachting bijdragen aan een veerkrachtiger natuurlijk systeem. Groen in steden kan helpen om de ecosysteem-functies in stedelijk gebied te herstellen/versterken, zoals het vergroten van de hoeveelheid groen en het tegengaan van verstoring van de ecosystemen door te veel neerslag,

Kenmerk R002-1288774-V01

droogte of hitte met maatregelen die dit tegengaan. Deze projecten zitten echter nog niet in de uitvoeringsfase.

Waterkwaliteit

Er zijn twee projecten die de waterkwaliteit van een gebied verbeteren. Dit zijn C1.2 en C3.2.

- C1.2 heeft als doel de waterkwaliteit binnen het beheergebied (450.000) te verbeteren onder andere door meer inzicht te bieden in acties en maatregelen voor aanleg, onderhoud en beheer voor verschillende typen water. Project C1.2 richt zich echter vooral op kennisontwikkeling. De kennis wordt te zijner tijd wel gebruikt om maatregelen te nemen, maar zover is het project nog niet en deze maatregelen zijn ook niet voorzien binnen LIFE-IP.
- C3.2 heeft als doel het natuurlijke water-bodem systeem van de beekdalen te herstellen om zodoende te kunnen voldoen aan de Kaderrichtlijn Water (KRW). Uit de pilots komt naar voren dat er nu al minder meststoffen in het water-bodem systeem zitten en dat daarmee dus de waterkwaliteit verbeterd is.

6 Conclusies en aanbevelingen

Op basis van de eerste cyclus concluderen we dat de projecten individueel goede voortgang hebben gemaakt. De tandwielbijeenkomsten en programmadagen dragen daarnaast bij aan het lerend monitoren binnen en tussen de tandwielen. Bij tandwielen die regelmatig kwartaalbijeenkomsten houden is dit effect ook groter dan bij tandwielen die minder frequent bijeen kwamen. Een aantal tandwielen organiseert excursies tijdens de kwartaalbijeenkomsten. Dit wordt als zeer inspirerend ervaren. De ruimte die er is op de agenda tijdens de programmadagen voor het onderwerp monitoring is bepalend voor de mate waarin sprake is van leren over de tandwielen heen. Op de programmadag in oktober was de tijd te beperkt om daadwerkelijk met elkaar de verdieping op te zoeken. De lessons learned worden door de deelnemers aan de projecten onbewust meegenomen in andere projecten. Het daadwerkelijk borgen van klimaatadaptatie wordt nog steeds wel als drempel ervaren.

Op basis van de 1e monitoringscyclus geven we aanbevelingen voor de volgende cyclus.

D1 – Kennis en tools

- Bepalen hoe de doorwerking naar beheer en beleid gemonitord kan worden. Het project C1.3 participeert al actief in de E-acties gericht op disseminatie van de handreiking en het monitoren van de gezondheidseffecten. In 2024 staan hier verschillende bijeenkomsten voor gepland.

D2 - Monitoring van tandwiel bewustwording en urgentie

- Het aantal bereikte inwoners meten en het meten hiervan vast onderdeel maken van de participatie initiatieven.
- Bepalen of en hoe ook een bredere groep bereikt kan worden.

Kenmerk R002-1288774-V01

- Urgentiebesef en bewustwording voor- en na interventies meetbaar maken via een poll of enquête.
- Doorwerking meetbaar maken door aantal subsidie aanvragen vanuit lokale initiatieven te monitoren.
- Actiebereid meten/monitoren via burgerpanels, gemeentelijke enquête of landelijk onderzoek van NAS naar voorbeeld van Woononderzoek (WoON).
- Onderzoek hoe het vergroten van bewustwording en urgentie op het gebied van klimaatadaptatie zich verhoudt tot andere transitie opgaven en aanpakken op mensen te mobiliseren.

D3 – Governance

- Bepalen hoe te leren van best practices (in plaats van alleen een focus op wat niet goed gaat).
- Meer expliciet de leerervaringen van integraal samenwerken en gezamenlijk programmeren monitoren en delen.

D4 – Financieringsmodellen

- Monitoren van knelpunten rondom financiering(sconstructies).
- Bewustwording vergroten door per sector/domein doelen en maatregelen gebiedsgericht te concretiseren aan de hand van pilots, demonstratieprojecten en andere activiteiten.

D5 – Overall impact

In het huidige monitoringsprotocol ontbreken nog indicatoren om de overall impact te monitoren. Op basis van de 1^e monitoringscyclus bevelen aan de volgende indicatoren aanvullend in de komende monitoringcyclus op te nemen op de volgende niveaus: **project**, **tandwiel** of **programma**.

Tabel 12: voorstel indicatoren D5 – overall impact

Throughput	Output	Outcome	Impact
Programmeren van consequenties beleid in uitvoering (incl. kosten)			Ophalen en delen van leerervaringen op projectniveau
Effectieve samenwerking			Ophalen en delen van leerervaringen op tandwielniveau*
			Ophalen en delen van leerervaringen op programmaniveau **

* De tandwielbijeenkomsten bieden een goede structuur voor het ophalen en delen van leerervaringen op tandwielniveau. Het verdient de aanbeveling deze ook vast te leggen en waar mogelijk acties te

Kenmerk R002-1288774-V01

formuleren om de leerervaring door te laten werken in andere projecten. Er is daarbij behoefte aan sturing van het LIFE-IP programmamanagement. Ook is er behoefte extra te focussen op positieve leerervaringen en oplossingen (i.p.v. een focus op wat er *niet* goed gaat).

****** Voor het ophalen en delen van leerervaringen op programmaniveau bevelen we nadrukkelijk aan de samenwerking te zoeken met het disseminatiespoor en een communicatiestrategie op te stellen hoe (tussentijdse) leerervaring al via de NAS gedeeld kunnen worden. Bijvoorbeeld met een sessie tijdens het Deltacongres of een samenwerking met platform “samen klimaat bestendig”.

D6 & D7 – Socio-economische impact en ecologische impact

Vanuit de tandwielen wordt niet of nauwelijks gemonitord op sociaal-economische en ecologische impact. Het verdient de aanbeveling hier tijdens de programmadag(en) een aparte sessie aan te wijden en deze indicatoren expliciet te agenderen tijdens de kwartaalbijeenkomsten.